

چگونگی شناسایی مضمون؟

سؤالی مشترک و رایج در پژوهش های کیفی

محمد شیخ زاده*

چکیده

پژوهشگران کیفی به دنبال شناسایی الگوهای موجود در داده ها به منظور بررسی پدیده های مختلف می باشند. هر پژوهشگری با توجه به اهداف تحقیقاتی خود ممکن است از روش ها و رویکردهای تحلیلی مختلفی بهره گیرد اما یک وجهه مشترک همه این روش ها، شناسایی نکات مهم و برجسته در داده هاست که مضمون نام دارد. علی رغم اینکه مضمون، پایه و اساس بسیاری از تحلیل ها را شکل می دهد اما کمتر به نحوه شناسایی آن پرداخته شده است.

هدف از این مقاله معرفی روش های مختلف شناسایی مضمون در فرایند تحلیل داده ها به طور عام و متن پژوهی به طور خاص می باشد. از این رو نخست به بررسی مفهوم داده و انواع آن در پژوهش های کیفی پرداخته و سپس به بررسی متن به عنوان یکی از مهمترین منابع داده می پردازیم. در ادامه با اشاره به رویکردهای مختلف متن پژوهی، تحلیل مضمون به عنوان یک روش مشترک و نقطه شروع متن پژوهی معرفی می گردد.

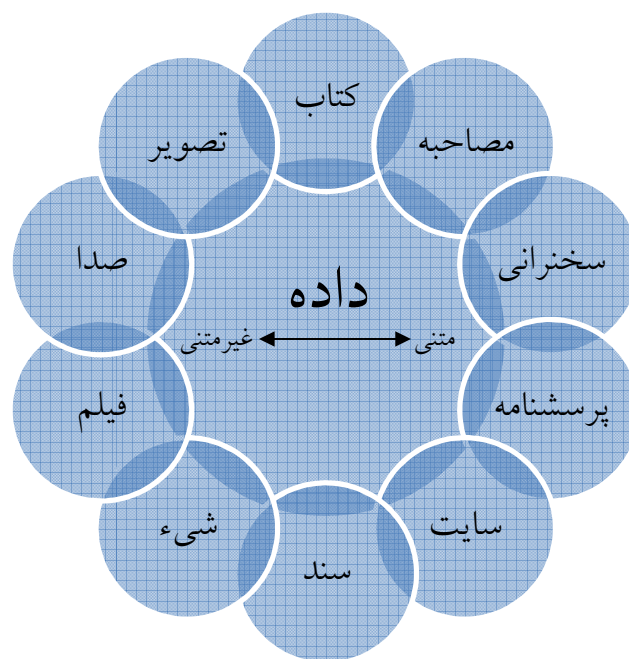
پس از معرفی مضمون و خاستگاه آن، ۱۲ روش مناسب جهت شناسایی مضمون در فرایند متن پژوهی معرفی می گردد. جهت درک بهتر خوانندگان مقاله، نمونه ای از کاربرد هر فن در تحلیل الگوی رهبری خدمتگزار در متن صحیفه امام (ره) ارائه می گردد. در پایان مقاله نیز پنج معیار در خصوص انتخاب فن مناسب با توجه به نوع داده تحقیق معرفی می شود و پیشنهاداتی برای پژوهش های آتی ارائه می شود.

واژه های کلیدی: تحلیل داده، شناسایی مضمون، متن پژوهی، تحقیق کیفی، تحلیل مضمون، صحیفه امام

(ره)

مقدمه

تحلیل داده ها یک مرحله حیاتی از تحقیق کیفی است و مستلزم اقدام اساسی جهت گردآوری داده ها و مرتبط نمودن آن ها با مفاهیم انتزاعی سطح بالاتر می باشد. برای یک محقق تازه وارد ممکن است تحلیل داده ها جنبه مبهم و نگران کننده تحقیقات کیفی به نظر برسد زیرا از یک طرف با حجم زیادی از داده ها مواجه می شود و خود را غوطه ور در آن ها می یابد و از این گذشته نگران است که چیز مهمی در داده ها وجود نداشته باشد. این ویژگی در تحلیل داده ها پابندی به قانون «اعتماد نمودن به فرایند تحلیل»^۱ را تایید می کند. بدون توجه به رویکرد یا پارادایم پژوهشگر، به طور کلی در تحلیل داده های کیفی چند ویژگی مشترک وجود دارد که عبارتند از: جمع آوری و تحلیل همزمان داده ها، استفاده از نوعی کدگذاری، بهره مندی از نوشتن به عنوان ابزاری برای تحلیل و توسعه مفاهیم و در نهایت مرتبط نمودن تحلیل ها با ادبیات نظری موجود (Hoonaard & Hoonaard, 2010, p.186).

شکل ۱ انواع داده ها در تحقیقات کیفی

همانطور که در شکل ۱ نشان داده شده است داده های متنوع زیادی در تحقیقات کیفی، تجزیه و تحلیل می شوند که شامل مصاحبه ها، یادداشت های میدانی، محاوره ها، پرسشنامه های باز، داده های سمعی و

بصری، عکس و فیلم و مطالب موجود در اینترنت و ... می شود؛ جهت تحلیل هر یک از این داده ها می بایست از روش های مناسب آن استفاده نمود. به عنوان مثال، یکی از منابع کلیدی داده در علوم اجتماعی، سند می باشد ولی نقش آن در تحقیقات علوم اجتماعی به ندرت برجسته شده است و گاهی از روش های تحلیل اسناد^۲ با عنوان روش های «محبوب»^۳ یاد می شود. یک رویکرد استاندارد برای تحلیل اسناد اساساً بر محتوای درونی اسناد تمرکز دارد. در این رویکرد، اسناد به عنوان کانال ارتباطی نویسنده و خواننده به شمار می آید. کانالی که دربرگیرنده پیام هایی با معنی است. چنین پیام هایی معمولاً نوشتاری هستند ولی ممکن است در قالب های دیگری مانند نقشه ها، طرح های معماری، و حتی فیلم و عکس نیز وجود داشته باشند.

اسناد حاوی اطلاعاتی در رابطه با دستورالعمل ها، قوانین و مقررات، قراردادهای، آرمان ها، گزارش ها و ... هستند و حتی برخی از آن ها مانند وصیت نامه ها و کتب دینی بعد از مرگ انسان هایی که آن ها را خلق نموده اند نیز در حوزه اجتماعی مطرح شده و تاثیر می گذارند. علاوه بر این اسناد همیشه در معرض تحریف و دستکاری توسط دیگران قرار دارند مانند: سانسور، تحریف، جعل، تحریم، آتش زدن و از بین بردن. با توجه به ابعاد مختلف اسناد از روش های مختلفی می توان برای تحلیل آن ها استفاده نمود. مهمترین روش برای تحلیل اسناد، روش تحلیل محتوا می باشد که در ساده ترین شکل خود به بررسی کمی تعداد کلمات و اصطلاحات موجود در متن می پردازد. از روش های پیچیده تر دیگری مانند تئوری داده بنیاد، تحلیل مضمون و تحلیل گفتمان نیز می توان برای تحلیل اسناد استفاده نمود (Prior, 2010, p. 230).

تحلیل متن

تحلیل متن (متن پژوهی)^۴، یکی از روش های تحلیل داده است که به بررسی محتوا و معنای متون و یا ساختار و گفتمان آن ها می پردازد. متون شامل طیف گسترده ای از داده ها می شود از روزنامه، برنامه های تلویزیونی و سایت های اینترنتی گرفته تا طرح های معماری و مبلمان. در متن پژوهی، متن به اجزاء آن تجزیه می شود تا نحوه عمل، شکل گیری، مفهوم سازی و ماهیت معنایی آن بررسی شود. جامعه شناسان، جغرافی دانان، زبان شناسان، تاریخ شناسان و پژوهشگران عرصه فیلم و رسانه و ارتباطات از متن پژوهی برای ارزیابی متون در بافت های فرهنگی مختلف استفاده می کنند (Lockyer, 2010, p. 865).

متن پژوهی، اصطلاحی است که برای اصول یا روش شناسی های کیفی مختلفی بکار می رود. تحقیقاتی که به محتوای متن تمرکز دارند از تحلیل محتوا (کمی و کیفی)، نمادشناسی^۵، پدیدارشناسی^۶ و علم تفسیر^۷

(هرمنوتیک) استفاده می کنند. اما تحقیقاتی که به ساختار و گفتمان متن تمرکز دارند از روش های متفاوتی مانند تحلیل نوع شناسی^۸، تحلیل صحنه^۹، تحلیل روایت^{۱۰}، تحلیل گفتمان^{۱۱}، تحلیل ساختاری^{۱۲} و تحلیل پساساختاری یا پست مدرن استفاده می کنند. برخی از روش های متن پژوهی در شکل ۲ ارائه شده است.

شکل ۲ نمونه ای از روش های متن پژوهی

هر یک از این روش شناسی ها، ظرافت ها و نقاط قوت و ضعف خاص خود را دارد. همچنین چارچوب های نظری مختلفی برای تفسیر هر متنی در اختیار پژوهشگر قرار دارد که انتخاب آن بستگی به ترجیحات و علائق نظری پژوهشگر دارد.

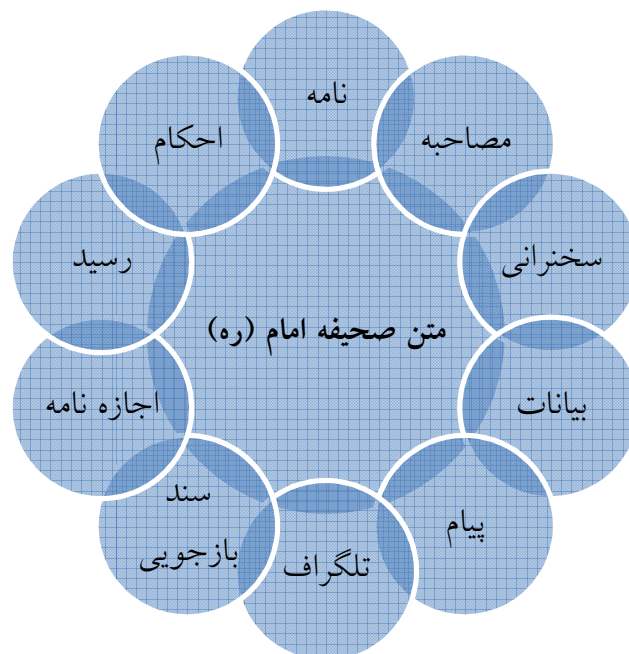
هر متنی از ساختارهای روایی و شرایط مجاب کننده خاصی برخوردار است و برای انتقال معنی مشخصی تدوین شده است. متن پژوهی به دنبال شناسایی «تفسیر صحیح» از یک متن نیست بلکه به دنبال شناخت تفاسیر ممکن و محتمل از آن متن است. واضح است که متون، چند پهلوی بوده و دارای معانی چندگانه و مختلفی هستند. با این حال، چنین عدم ثبات نمادین به این معنی نیست که هر خواننده ای می تواند متن را به هر معنایی که بخواهد تفسیر کند. معنی متن از کدها، نشانه ها و مفاهیم موجود در متن و از بافت اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و ایدئولوژیک آن به دست می آید که همه با هم یک معنی مرجح از متن فراهم می کنند (Lockyer, 2010, p. 865).

برخی از تحلیل های متنی به بررسی روابط معانی در درون و بیرون متن می پردازند. از این رو سؤالاتی که در حین متن پژوهی مطرح می گردد به چنین مواردی مربوط می شود:

الف) بافت بلاغی و معنایی متن: مثلاً نویسنده و خالق متن چه کسی است؟ قصد و نیت نویسنده متن چه بوده است؟ مخاطبین متن چه کسانی هستند؟

ب) ویژگی های خاص متن: مثلاً درباره چه موضوع یا عناوینی در متن بحث شده است؟ مخاطبین در متن چگونه مورد خطاب قرار گرفته اند؟ مضمون اصلی یا ادعای محوری متن چیست؟ آیا در متن، شواهدی یا توضیحاتی در حمایت از آن مضمون یا ادعا وجود دارد؟ ماهیت این شواهد یا توضیحات چیست؟

ج) بافت گسترده تری از متن: مثلاً چگونه این متن با سایر متون هم نوع خود ارتباط برقرار می کند؟

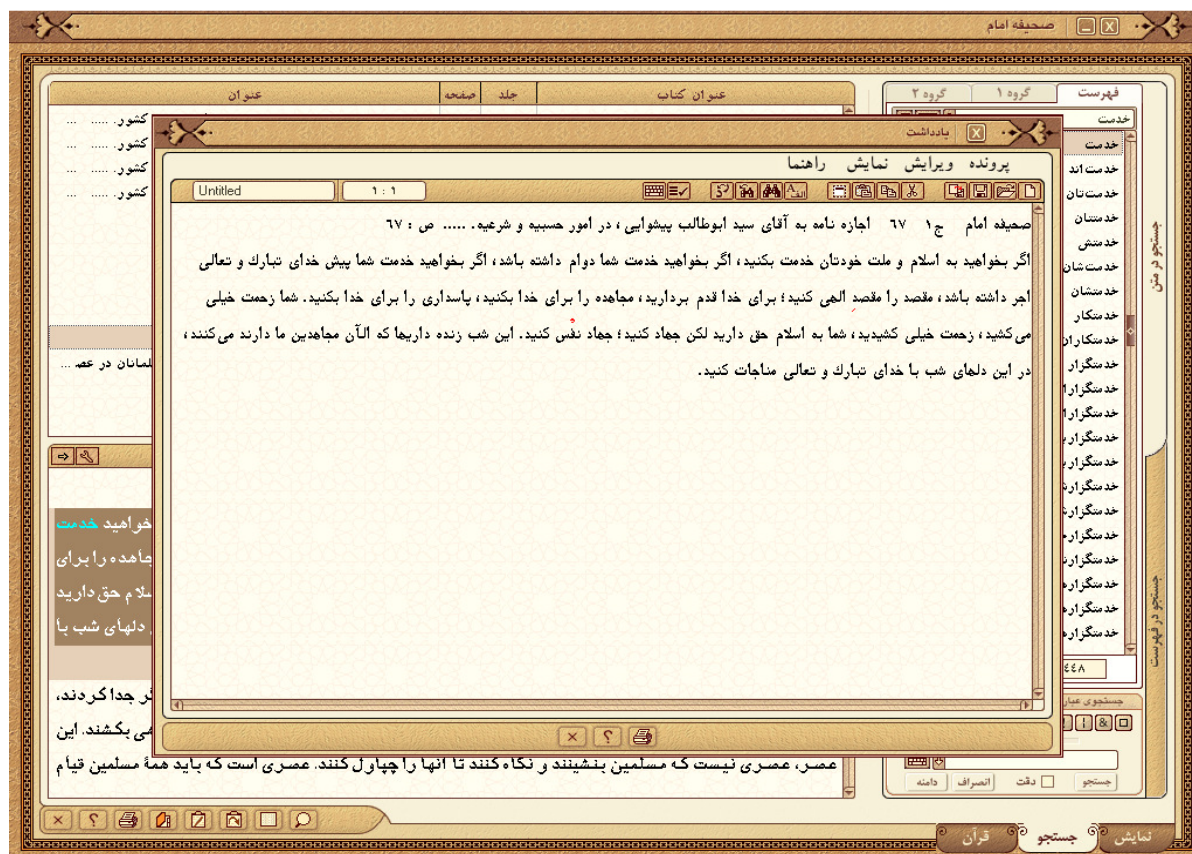

شکل ۳ طیف داده های متنی گردآوری شده در صحیفه امام (ره)

دوره ۲۲ جلدی صحیفه امام (ره) یک مجموعه داده متنی است که برای تحلیل الگوی رهبری خدمتگزار از دیدگاه امام خمینی (ره) انتخاب گردید. این متن دارای ابعاد و اجزاء مختلفی است که به طور خلاصه در شکل ۳ نشان داده شده است. آثار مندرج در متن صحیفه امام (ره) عبارتند از:

۱. نامه های خانوادگی: در این بخش، نامه های امام در رابطه با احوال پرسى های متعارف گرفته تا پیگیری مشکلات و تذکر و راهنمایی خیرخواهانه در مورد مشى زندگى و سفارش به تحصیل و تهذیب نفس و دیگر امور ارائه شده است.
۲. اجازه نامه های شرعى: در این بخش، اجازات امام به افراد مختلف در امور شرعى و حسبيه ذکر شده است.
۳. تلگراف ها و نامه های سیاسى و اجتماعى: در این بخش، تلگراف ها و نامه های امام به اشخاص مختلف از عالمان دین، شخصیت های فرهنگى و نمایندگان شرعى، دولتمردان داخلى و خارجى گرفته تا احزاب و جمعیت های مختلف و عادى ارائه شده است.
۴. احکام و فرامین: در این بخش، مجموعه احکام و فرامین متعددى که حضرت امام (ره) به عنوان مرجع تقلید در مسائل گوناگون صادر نموده است عیناً آمده است.
۵. پیام ها: از مهمترین آثار مکتوب امام، پیام های مختلف دینى و سیاسى است که به ترتیب سیر تاریخی صدور آن ها در صحیفه امام گردآوری شده است.
۶. سخنرانى ها: مجموعه سخنان متوالى امام در اجتماع قشرهای مختلف مردم که نشان دهنده اندیشه و آراء امام مى باشد که با امکان برقرارى ارتباط مستقیم، مردم را از تفسیرهای رسمى و غیر رسمى واسطه ها بى نیاز مى ساخت.
۷. بیانات: مجموعه صحبت های امام در نشست های خصوصى و با گروه ها و افراد مختلف نیز در صحیفه امام بیان شده است.
۸. مصاحبه ها و گفتگوها: مصاحبه با رسانه های گروهى مختلف و تبیین مواضع و دیدگاه ها و رفع ابهامات و شبهه ها از طریق پاسخ به پرسش های خبرنگاران در صحیفه امام پیاده سازی شده است.
۹. بازجویى ها: بخش از اسناد ساواک در رابطه با بازجویى هایی که از حضرت امام (ره) به عمل آمده نیز در صحیفه امام آمده است.
۱۰. رسیده ها: مجموعه دست خط های حضرت امام مبتنى بر وصول نامه ها یا وجوه شرعى و سایر موارد نیز در صحیفه حضرت امام گردآوری شده است.

البته مجموعه داده های موجود در صحیفه امام هم به صورت کتاب و هم به صورت نرم افزار منتشر گردیده است که پژوهشگر از نسخه کتابی آن برای مطالعه و فیش برداری و از نسخه نرم افزاری آن برای تهیه فیش های الکترونیکی و جستجوی کلمات استفاده نموده است. در شکل ۴ نمایی از این نرم افزار در رابطه با جستجوی واژه «خدمت» و تهیه فیش الکترونیکی نشان داده شده است.

شکل ۴ نمایی از نسخه نرم افزاری صحیفه امام (ره)

تحلیل مضمون

تحلیل مضمون^{۱۳}، یکی از روش های متن پژوهی است که بر اساس آن داده های متن کاهش یافته و بخش بندی، مقوله بندی و تلخیص می گردند و سپس به گونه ای بازسازی می شوند که مفاهیم مهم موجود در درون مجموعه ای از داده ها استخراج گردد. تحلیل مضمون اساساً یک روش توصیفی است که جستجوی الگوهای موجود در درون متن را تسهیل می کند. محصول تحلیل مضمون، توصیف الگوهای موجود در متن و ارائه آنها در قالب یک طرح کلان و یکپارچه است. در تحلیل مضمون برای بخش بندی و مقوله بندی داده ها

از کدگذاری مضمونی استفاده می شود. کدگذاری مضمونی یک فن کاهش داده هاست که بر خلاف فنون کدگذاری باز و محوری مطرح در نظریه داده بنیاد، از طریق بکارگیری بینش های درست و جستارهای تحلیلی مناسب، داده ها را غنی و پیچیده می کند (Ayres, 2010, p. 867).

تحلیلگر متن در کدگذاری مضمونی معمولاً کار خود را با فهرستی از مضامین از قبل شناخته شده (یا پیش بینی شده) آغاز می کند. وقتی داده ها از طریق مصاحبه های نیمه ساختاریافته گردآوری شوند برخی از مضامین در حین فرایند گردآوری داده ها شناسایی می شوند. همچنین ممکن است مضامین اولیه از طریق یک مدل مفهومی اولیه، مرور ادبیات نظری تحقیق و یا تجربه پژوهشگر شناسایی شوند. در این مرحله از تحلیل، مضامین بیشتر ابتکاری هستند تا تحلیلی؛ از این رو چنین مضامینی به عنوان چاشنی ایده های جذاب عمل می کنند. سپس ایده های جذاب از طریق فرایند مستمر استقرایی تحلیلی که شامل مقایسات درون متنی و میان متنی است به مضامین کدگذاری شده تبدیل می شوند. این ایده ها باید برای فرد تحلیلگر، مهم جلوه کند.

کدگذاری، فرایند توسعه مضامین را تسهیل می کند و توسعه مضامین، فرایند کدگذاری را تسهیل می کند. در کدگذاری بخش هایی از داده ها از بافت اصلی خود جدا شده و به روشی برجسته زده می شود که همه داده های دارای یک برجسته واحد را بتوان بازیابی نموده و با یکدیگر بررسی کرد. همانطور که رناتا تسک^{۱۴} (۱۹۹۰، ص ۱۱۵) می گوید این داده ها از بافت اصلی خود جدا می شوند و در بافت جدید یک مضمون قرار می گیرند. در فرایند تحلیل، مضامین کدگذاری مجدداً مفهوم سازی، نامگذاری، سازماندهی، ادغام یا تفکیک می شوند؛ این مضامین به ندرت ثابت مانده و مصون از تغییر نیستند زیرا در فرایند تحلیل در معرض تفسیرها و تعبیرهای متفاوتی قرار می گیرند. در این حالت برای تنظیم نمودن منعطف و قوی داده های کدگذاری شده به فنون مدیریت داده ها نیاز می باشد. از این رو کدها و مضامین بایستی به راحتی قابل سازماندهی مجدد باشند و امکان جستجو و بازیابی حجم انبوهی از داده ها وجود داشته باشد. به همین دلیل بسیاری از پژوهشگران تحلیل مضمون از نوعی نرم افزار مدیریت داده های کیفی استفاده می کنند.

اگر چه بحث درباره کدگذاری، مدیریت داده ها و توسعه و پالایش مضامین و شناسایی الگوهای موجود در داده ها مانند مراحل ساده یک فرایند متوالی به نظر می رسد ولی در عمل اینگونه نیست و همه این مراحل در طول فرایند پژوهش صورت می گیرند. معمولاً در مراحل اولیه پژوهش، تاکید بیشتری بر کدگذاری و مدیریت داده ها می شود و پس از جمع آوری داده ها و تمرکز پژوهشگر بر تحلیل آن ها، تاکید بیشتری بر

شناسایی الگوها می شود؛ به همین دلیل به سختی می توان نقطه گذار از کدگذاری مضمون به تحلیل مضمون را شناسایی نمود (Ayres, 2010, p. 868).

پژوهشگر در کل فرایند تحلیل مضمون به ارتباط هر مضمون با سؤالات تحقیق و کل داده ها توجه نموده و تحلیل را به صورت یکپارچه به پیش می برد. همچنین همزمان با شناسایی مضامین به روابط میان آن ها نیز توجه می کند. به این طریق داده هایی که طی فرایند کدگذاری از بافت اصلی خود جدا شده اند دوباره ارتباط خود را با متن اصلی به دست می آورند و این امر منجر به ویژگی تعمیم پذیری تحلیل مضمون می شود. فرایند یکپارچه سازی مجدد و برقراری ارتباط با منبع اصلی داده ها، تحلیل مضمون را از تحلیل محتوای کیفی متمایز می کند. در تحلیل محتوای کیفی، بخش هایی از داده ها که کدگذاری شده اند بدون ارتباط با منبعی که از آن استخراج شده اند تحلیل می شوند.

در تحلیل مضمون به منظور توسعه تعمیم های مفید، مضامین باید سنتز و یکپارچه شوند. خروجی تحلیل مضمون، فراتر از تهیه فهرستی از مضامین و شرح آن هاست. محصول تحلیل مضمون همانند هر تحلیل کیفی دیگری شامل مفاهیم و فرایندهای مهمی که در داده ها شناسایی شده و الگوهای کلانی که از آن مفاهیم و فرایندها استخراج شده می باشد. به طور ایده آل تحلیل مضمون هم به الگوهای مشترک میان داده ها و هم به جنبه های زمینه ای پدیده مورد مطالعه در میان داده های مختلف توجه می کند. علی رغم اینکه تحلیل مضمون یک روش تحلیلی توصیفی است و برای کشف یک ساختار اساسی یا توسعه یک نظریه بنیادی طراحی نشده است اما به چالش پژوهشگران جهت ارائه یافته های خود به صورت معنادار و مفید کمک می کند (Ayres, 2010, p. 868).

نقش مضمون در تحقیقات کیفی

در تحقیقات کیفی، جمع آوری داده ها تا مرحله اشباع تئوریک ادامه می یابد. از این رو پژوهشگران تا جایی به جمع آوری و تحلیل داده ها می پردازند که اطلاعات جدید چندانی کسب نکنند. به عبارت دیگر در فرایند گردآوری و تحلیل داده ها، قانون «نقصان پذیری ارجاعات جدید»^{۱۵} رخ می دهد بدین معنا که در مرحله اشباع، هر چه داده های بیشتری جمع آوری می گردد، نتایج جدیدتری حاصل نمی شود.

تحلیل مضمون یکی از روش هایی است که برای ارزیابی وضعیت اشباع در فرایند جمع آوری داده ها بکار می رود. تکرار مجدد، شیوه اصلی شناسایی مضمون در فرایند تحلیل داده هاست. از این رو پژوهشگران

مصاحبه ها را برای شناسایی بیانات، اصطلاحات و عبارات تکراری بررسی می کنند. مضمون از کدهای استخراج شده توسط پژوهشگر کیفی به دست می آید (Firmin, 2010, p. 868).

مضمون^{۱۶} دارای سابقه ای طولانی است. حدود ۸۰ سال پیش، تامپسون^{۱۷} (۱۹۳۲)، فهرستی از مضامین افسانه های ملی را در شش جلد ارائه نموده است. موریس اوپلر^{۱۸} (۱۹۴۵) نیز شناخت مضامین را گامی کلیدی در تحلیل فرهنگ ها معرفی نموده است. به عقیده وی، «در هر فرهنگی می توان تعداد محدودی اظهارات پویا^{۱۹} به نام "مضمون" شناسایی نمود که باعث کنترل رفتار یا تحریک آن می شود. انجام یک فعالیت یا ممانعت از آن، نتیجه پذیرش یک مضمون است که در بیانات^{۲۰} ظهور می یابد. البته بیانات مرتبط با یک مضمون در شناخت آن به ما کمک می کنند» (صص ۱۹۹-۱۹۸).

اوپلر (۱۹۴۵) سه اصل مهم برای تحلیل مضمون معرفی نموده است: اولاً مضامین فقط از طریق ظهور در بیانات و کلمات موجود در داده ها قابل مشاهده و شناسایی هستند اما بیانات و کلمات بدون ارجاع به مضامین بی معنی خواهند بود؛ ثانیاً برخی از بیانات در رابطه با یک مضمون، آشکار بوده و به لحاظ فرهنگی پذیرفته شده هستند در حالی که برخی دیگر از بیانات ضمنی، نمادین و خاص می باشند؛ ثالثاً نظام های فرهنگی، متشکل از مجموعه مضامین مرتبط با هم هستند. بنا به گفته اوپلر (۱۹۴۵) اهمیت هر مضمون به چند چیز مرتبط است: الف) آن مضمون چند بار ظاهر می شود؟ ب) تا چه میزان متقاعد کننده است؟ ج) نحوه واکنش افراد در صورت بی حرمتی به آن مضمون چیست؟ د) تا چه میزان تعداد، شدت و تنوع بیانات مرتبط با یک مضمون در بافت های خاصی کنترل می شود؟

امروزه نیز صاحب نظران علوم اجتماعی درباره مضامین و بیانات بحث می کنند ولی در عمل، اصطلاحات متفاوتی بکار می گیرند به عنوان مثال نظریه پردازان داده بنیاد از «مقولات»^{۲۱} (Glaser & Strauss, 1967)، «کدها»^{۲۲} (Miles & Huberman, 1994) یا «برچسب ها»^{۲۳} (Dey, 1993, p. 96) به جای «مضمون» استفاده می کنند و به جای «بیانات» اوپلر از واژه هایی مانند «مصادیق»^{۲۴} (Glaser & Strauss, 1967)، «بخش ها»^{۲۵} (Tesch, 1990)، «واحدهای مضمونی»^{۲۶} (Krippendorff, 1980)، «بخش های کوچکی از داده ها»^{۲۷} (Dey, 1993) و «قطعاتی از داده»^{۲۸} (Miles & Huberman, 1994) استفاده می نمایند. از واژه «واحدها»^{۲۹} (Lincoln & Guba, 1985, p. 345) و «مفاهیم»^{۳۰} (Strauss & Corbin, 1990) نیز به جای «بیانات» استفاده شده است.

مضمون، یک سازه انتزاعی (غالباً فازی) است که نه تنها به بیانات موجود در داده های متنی مرتبط است بلکه با بیانات موجود در تصاویر، صداها و اشیاء نیز مرتبط می باشد. وقتی می توان ادعا نمود که یک مضمون

شناسایی شده است که بتوان به این سؤال پاسخ داد: این بیان، نمونه ای از چیست؟ مضامین را می توان در اندازه ها و اشکال و عناوین مختلف مشاهده نمود. برخی از مضامین، خیلی کلان و وسیع هستند و طیف وسیعی از بیانات متنوع را در بر می گیرند، در حالی که برخی دیگر از مضامین، خیلی جزئی و متمرکز هستند و نوع خاصی از بیانات را در بر می گیرند. از این رو واضح است که هنگام توصیف مضامین به عنوان رابطه مفهومی بیانات، روش های زیادی برای مرتبط نمودن بیانات با سازه های انتزاعی وجود دارد.

مضامین هم از دل داده ها (به روش استقرایی) بیرون می آیند و هم از دانش نظری پژوهشگر در خصوص پدیده مورد مطالعه (به روش قیاسی) نشأت می گیرند. مضامین اولیه^{۳۱} از خصوصیات پدیده مورد مطالعه، تعاریف مورد قبول صاحب نظران در مرور ادبیات نظری، سازه های محلی^{۳۲}، شعور متعارف، و از ارزش ها و جهت گیری های تئوریک و تجارب شخصی محقق به دست می آید (Bulmer 1979; Strauss 1996; Maxwell 1987) که اشتراوس و کوربین (۱۹۹۰، صص ۴۷-۴۱) آن را «حساسیت نظری»^{۳۳} می نامند. تصمیمات پژوهشگر درباره اینکه به چه موضوعاتی بپردازد و در داده ها به دنبال چه عناوینی بگردد یک منبع غنی برای مضامین اولیه می باشد. در حقیقت، نخستین جایی که مضامین شکل می گیرند همان سؤالاتی است که برای مصاحبه طراحی شده است. بر خلاف مرور ادبیات نظری، چنین مضامینی تا حدودی تجربی هستند (Ryan & Bernard, 2003).

اگر چه مضامین عمدتاً از داده های تجربی مانند متون، تصاویر و صداها و همچنین سؤالات باز یا بسته مصاحبه و پرسشنامه به دست می آیند ولی نمی توان همه مضامین را قبل از تحلیل داده ها شناسایی یا پیش بینی نمود (Dey, 1993, pp. 97-98). کشف مضامین همان چیزی است که نظریه پردازان داده بنیاد «کدگذاری باز»^{۳۴} و نظریه پردازان تحلیل محتوا آن را «کدگذاری ضمنی»^{۳۵} می نامند (Shapiro & Markoff, 1997).

فنون شناسایی مضمون در داده ها

طبق نظر ریان و برنارد (۲۰۰۰ و ۲۰۰۳) متن پژوهی مستلزم چندین کار است: الف) کشف و شناسایی مضامین اصلی و فرعی، ب) غربال نمودن مضامین و کاهش آنها به تعداد قابل کنترلی از مضامین مهم، ج) تهیه سلسله مراتب مضامین د) ترسیم شبکه مضامین^{۳۶} و مرتبط نمودن مضامین با مدل های نظری.

در فرایند متن پژوهی، شناسایی مضمون، یکی از مهمترین و در عین حال مرموزترین و مبهم ترین کارهاست. داشتن درک درست از فنون شناسایی مضامین به سه دلیل حائز اهمیت است: اولاً کشف مضامین، پایه و اساس اکثر تحقیقات کیفی است و پژوهشگران بدون شناخت مضامین، چیزی برای توصیف، مقایسه و تشریح ندارند؛ ثانیاً با تشریح چگونگی کشف و شناسایی مضامین، امکان ارزیابی تحقیق کیفی برای خوانندگان فراهم می شود؛ ثالثاً پژوهشگران کیفی نیز برای برقراری ارتباط با سایر پژوهشگران نیاز به یک سری اصطلاحات روشن و قابل فهم برای همه دارند. علی رغم اهمیت این موضوع، به ندرت می توان نحوه کشف مضامین را در تحقیقات و گزارش های علمی مشاهده نمود (Ryan & Bernard, 2003).

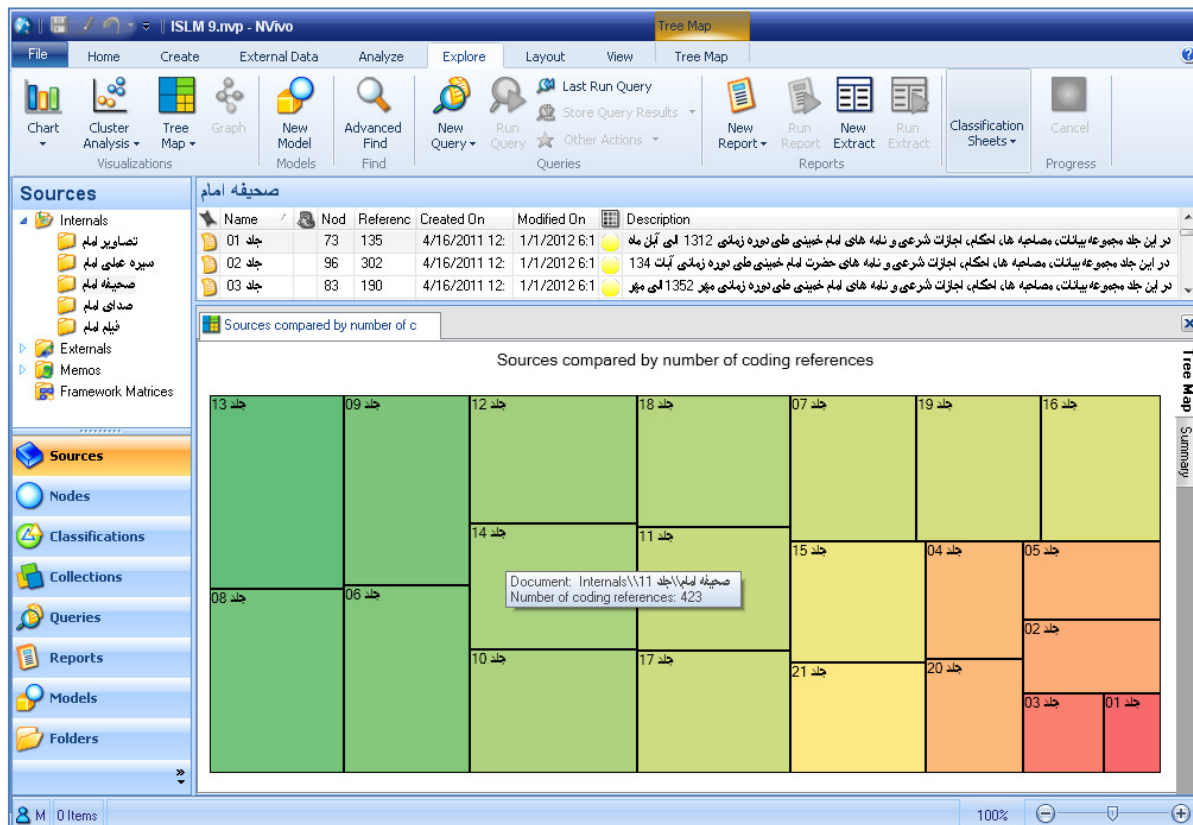
در این مقاله به بررسی ۱۲ فن مناسب جهت شناسایی مضامین که توسط ریان و برنارد (۲۰۰۳) معرفی شده اند پرداخته می شود و بر اساس پنج فاکتور مهم مورد مقایسه قرار می گیرند. به طور کلی مضامین را می توان از طریق مشاهده متن و پردازش آن شناسایی نمود که در ادامه به توضیح هریک از این روش ها و فنون مورد استفاده در آن ها خواهیم پرداخت. به منظور آشنایی بیشتر پژوهشگران با کاربرد این فنون، نمونه ای از کاربرد این فنون جهت شناسایی مضامین رهبری خدمتگزار در صحیفه امام (ره) ارائه می شود. از آنجایی که صحیفه امام (ره) یک متن چند بُعدی و مفصل است، می توان از همه این فنون در استخراج مضامین مرتبط با چرایی، چیستی و چگونگی رهبری خدمتگزار از دیدگاه امام خمینی (ره) استفاده نمود.

الف) فنون مشاهده موشکافانه متن^{۳۷}

جستجوی مضامین در متون نوشتاری را می توان با مطالعه متن و علامت گذاری بخش های مورد توجه با مدادهای رنگی مختلف انجام داد. در حقیقت، متن پژوهی با مرور متن و خط کشیدن زیر عبارت های کلیدی و مهم شروع می شود. برای آن دسته از پژوهشگران که مصاحبه ها را ضبط می کنند، فرایند شناسایی مضامین احتمالاً همزمان با پیاده سازی مصاحبه های ضبط شده، شروع می شود. باگدن و بیکلن^{۳۸} (۱۹۸۲، ص ۱۶۵) پیشنهاد می کنند متن پژوهش حداقل دوباره مطالعه گردد. در صورتی که داده ها به صورت ویدیویی، صوتی یا مکتوب باشند، مطالعه و بررسی آن ها برای یافتن مضامین، مفید خواهد بود.

جهت تدوین الگوی رهبری خدمتگزار از دیدگاه امام، از نسخه مکتوب و نسخه نرم افزاری صحیفه امام (ره) در تحلیل اولیه داده های صحیفه امام (ره) استفاده گردید؛ اما جهت تحلیل های پیشرفته و پیچیده تر از

نرم افزار تحقیق کیفی NVivo 9.2 استفاده شد که نمایی از این نرم افزار در شکل ۵ ارائه شده است. این شکل فراوانی نسبی کدهای استخراج شده از هر یک از ۲۱ جلد صحیفه امام را به صورت یک نقشه نشان می دهد.

شکل ۵ نمایی از نسخه نرم افزاری صحیفه امام (ره)

جهت شناسایی مضامین با استفاده از موشکافی متن می توان از هشت فن تکرارها، نوع شناسی های مکنون، تشبیه ها و استعاره ها، تغییرها، شباهت ها و تفاوت ها، رابط های زبان شناسی، داده های مفقودی و موضوعات مرتبط با تئوری ها استفاده نمود.

۱. تکرارها^{۳۹}

تکرار یکی از ساده ترین راه های تشخیص مضامین است. برخی از آشکارترین مضامین در داده ها «موضوعاتی»^{۴۰} هستند که چندین بار مطرح می شوند» (Bogdan and Taylor, 1975, p. 83) و «قواعدی»^{۴۱} هستند که مرتب تکرار می شوند» (Guba, 1978, p. 53). طبق گفته دی اندرید^{۴۲} (۱۹۹۹) «هر کس که به مجموعه صحبت های طولانی دیگران گوش دهد می تواند بفهمد که به طور مرتب راجع به شبکه یکسانی از

نظرات صحبت می کنند» (ص ۲۸۷). هر چه یک مفهوم یکسان در متن بیشتر مطرح شود احتمال اینکه یک مضمون باشد بیشتر است اما در خصوص اینکه چند بار تکرار برای شکل گیری یک مضمون مهم، کافی است هنوز پاسخ روشنی وجود ندارد و فقط خود پژوهشگر می تواند به آن پاسخ دهد (Ryan & Bernard, 2003). به عنوان مثال، بیست مورد از کلمات تکراری در فیش های استخراج شده از جلد ۱۲، ۱۳ و ۱۴ صحیفه امام (ره) در رابطه با رهبری خدمتگزار در جدول ۱ ارائه شده است. همان طور که مشاهده می شود برادری، خدمتگزاری و تعهد و ... از واژه های پرتکرار بوده و هر کدام می تواند یک مضمون باشد.

جدول ۱ نمونه ای از کاربرد فن شمارش تکرارها در تحلیل صحیفه امام (ره)

ردیف	نام مضمون مشاهده شده	جلد ۱۲	جلد ۱۳	جلد ۱۴	جمع تکرارها
۱	برادری و برابری	۱۲	۱۸	۹	۳۹
۲	خدمتگزاری	۱۱	۲۴	-	۳۵
۳	تعهد	۱۵	۹	۹	۳۳
۴	حفظ وحدت	۱۰	۱۲	۸	۳۰
۵	دلسوزی و همدردی	۹	۷	۸	۲۴
۶	کار برای رضای خدا	۹	۱۴	-	۲۳
۷	اسلام گرایی	۱۲	۹	-	۲۱
۸	خدایمحوری	۹	-	۱۱	۲۰
۹	خدا را ناظر اعمال خود دیدن	۵	۹	۶	۲۰
۱۰	عشق و علاقه	۸	۷	-	۱۵
۱۱	اهتمام به امور مسلمین	-	۸	۶	۱۴
۱۲	خود را خدمتگزار دانستن	۱۱	۰	-	۱۱
۱۳	ادب و احترام	-	۱۰	-	۱۰
۱۴	سنت انبیا	-	-	۹	۹
۱۵	تخصص و دانش	-	۸	-	۸
۱۶	قانون مداری	-	-	۸	۸
۱۷	عدم حب ریاست و مقام	-	-	۸	۸
۱۸	عدم حب دنیا	-	-	۸	۸
۱۹	مشارکت و همکاری	۷	-	-	۷
۲۰	خدمتگزاری به جای فرمانفرمایی	-	۷	-	۷

۲. نوع شناسی های مکنون^{۴۳}

یکی دیگر از روش های شناسایی مضامین، جستجوی اصطلاحات یا عباراتی است که ممکن است چندان آشنا به نظر نرسند و یا به روش نامتعارفی بکار رفته باشند. پتون^{۴۴} (۱۹۹۰، ص ۳۰۶) این اصطلاحات را «مقولات مکنون»^{۴۵} می نامد و آن ها را با «نوع شناسی های ساخته تحلیلگر»^{۴۶} مرتبط می داند. نظریه پردازان داده بنیاد، فرایند شناسایی واژه های محلی را «کدگذاری این همانی»^{۴۷} می نامند (Strauss 1987, p.28; Strauss & Corbin, 1990, pp. 61-74). قوم نگارها به چنین فرایندی، جستجوی «نوع شناسی یا طبقه بندی الگوها»^{۴۸} (Bogdan & Taylor, 1975, p. 83) یا «حوزه های فرهنگی»^{۴۹} (Spradley, 1979, pp. 107-19) می نامند.

در جدول ۲ نمونه ای از نوع شناسی توفیق خدمت در صحیفه امام (ره) ارائه شده است.

جدول ۲ نمونه ای از کاربرد فن نوع شناسی های مکنون در تحلیل صحیفه امام (ره)

مضمون مشاهده شده	نوع ها	نمونه ای از کدهای نوع شناسانه
توفیق خدمت به	همه	۶/۶۷ من از خدای تبارک و تعالی می خواهم که به همه شما، به همه ما توفیق خدمت بدهد. (صحیفه امام، ج ۶، ص ۱۷۵)
	خدا	۱۸/۱۱۳. و امیدواریم که خداوند تبارک و تعالی ما را توفیق بدهد که در خدمت او باشیم. وقتی در خدمت او هستیم از چیزی باک نداریم. (صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۳۹۷)
	امام عصر	۱۲/۱۸۸. و خداوند این مولود سعید را بر همه مبارک کند. ... خدا همه ما را موفق کند به خدمت ایشان، (صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۴۸۵)
	اسلام	۱۵/۳۵. امیدوارم که موفق بشوند و همه ما موفق بشویم که به اسلام خدمت بکنیم. (صحیفه امام، ج ۱۵، ص ۱۰۳)
	ملت	۱۹/۱۲۹. خداوند ان شاء الله همه ما را، همه شما را، همه مسئولین را توفیق بدهد که خدمتگزار این ملت باشند. (صحیفه امام، ج ۱۹، ص ۳۷۸)
	کشور	۱۷/۳۹. و من امیدوارم که خداوند تبارک و تعالی به همه ما توفیق بدهد که خدمت کنیم به این کشور، (صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۱۰۲)
	مستضعفین	۱۷/۱۴۵. و توفیق خدمت به مستضعفان و محرومان را به همه ما عنایت فرماید. (صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۳۹۶)

نمونه ای از کدگذاری های این همانی در رابطه با مضمون حکومت بر قلوب و خدمتگزاری به جای رهبری در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳ نمونه ای از کدگذاری های این همانی در تحلیل صحیفه امام (ره)

مضمون مشاهده شده	نمونه ای از کدگذاری های این همانی
حکومت بر قلوب	۱۴/۸۰. شما کوشش کنید و به دوستان خودتان بگویید که کوشش کنند که قلوب مردم را به دست بیاورند. همان طوری که در صدر اسلام قلوب مردم متوجه به حکومت بود. حکومت صدر اسلام؛ حکومت بر قلوب بود. (صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۱۸۰) ۱۴/۷۶. شما کوشش کنید که حکومت بر قلوب کشورهای خودتان بکنید؛ نه حکومت بر ابدان، و قلوب از شما کناره بگیرند. ... حکومت بر قلوب؛ یک حکومت شیرین است؛ به خلاف حکومت بر ابدان که قلوب با آنها نباشد. (صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۱۷۹)
خدمتگزاری به جای رهبری	۱۰/۱۹۹. شما احتمال این را بدهید که اگر به من بگویند خدمتگزار، بهتر از این است که بگویند رهبر. رهبری مطرح نیست، خدمتگزاری مطرح است. اسلام، ما را موظف کرده که خدمت بکنیم. خدمتگزاری مطرح است. پیش ما. (صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۴۶۳) ۱۱/۱۱۶. عزیزان من، پیش من رهبری مطرح نیست؛ «برادری» مطرح است. ... من خدمتگزار شما باشم بهتر است تا اسم رهبری. (صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۳۵۲)

۳. تشبیه ها و استعاره ها^{۵۰}

طبق یافته ها و مشاهدات لاکوف و جانسون^{۵۱} (۱۹۸۰)، افراد غالباً اندیشه ها، رفتار و تجارب خود را در قالب تمثیل و استعاره بیان می کنند. از این رو در متن پژوهی می بایست به دنبال استعاره های بلاغی و لفظی و کشف مضامین اصلی آن ها می باشد (D'Andrade, 1995; Strauss & Quinn, 1997). در تحلیل صحیفه امام (ره)، تشبیه ها و استعاره های مختلفی مشاهده گردیده که نمونه ای از آن ها در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴ نمونه ای از کاربرد فن تشبیه ها و استعاره ها در تحلیل صحیفه امام (ره)

مضمون	تشبیه یا استعاره	نمونه ای از کدهای تشبیهی یا استعاره ای
بها دادن به پیروان	قطره عرق	۱۶/۹۰. قطره عرقی که از بدن کارگر می آید مثل قطره خونی است که از شهدای در راه خدا بیاید. عرق شما هم، که در کارخانه ها می ریزد، همان ارزش را دارد؛ (صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۲۳۶)

۱۱/۱۹۹. ماها قطره‌ایم، از قطره هم کمتر. اما اگر متصل بشویم به آن دریا، کار ازمان خیلی می‌آید. خدا با جماعتهاست. (صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۵۳۵)	قطره باران	
۱۲/۳۰. همه به ریسمان بزرگ خدا که اسلام است پیوندید. (صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۷۶)	ریسمان بزرگ	حفظ وحدت و عدم تفرقه
۳/۵۲. ما همه باید ید واحد باشیم، مسلمین باید ید واحد باشند. (صحیفه امام، ج ۳، ص ۴۱۲)	ید واحد	
۳/۳۶. از اختلافات مطلقاً به طور حتم خودداری کنید که آن چون سرطان ساری و مهلک قشرها را فرا می‌گیرد و فعالیتها را فلج می‌کند و هدف را از یاد می‌برد. (صحیفه امام، ج ۳، ص ۳۲۵)	سرطان مهلک	
۱۷/۶۲. علاقه من به شما مثل علاقه یک پدر به فرزند و یک برادر به برادر است. (صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۱۴۴)	علاقه پدر به فرزند	محبت و علاقه
۱۳/۱۷۱. باید جوری باشید که مردم مثل مادر شما را در آغوش بگیرند. (صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۳۸۸)	آغوش مادر	
۷/۱۷۹. همه‌مان مثل شبانها هستیم؛ و همه‌مان مسئول هستیم از این شبانی. همان طوری که می‌دانید شبان نسبت به آن گوسفندهایی که زیردستش است محبت دارد، آنها را در جایی که علفزار باشد، در جایی که آب خوب باشد، می‌برد و آنجا تربیت می‌کند. همه ما نسبت به هم اینطور باید باشیم؛ (صحیفه امام، ج ۷، ص ۴۹۱)	شبان و گله	مسئولیت پذیری و رفتار خوب
۱۲/۸. هرکس در هر کاری که هست، آن کار را خوب انجام بدهد. کم کاری، بیکاری، وادار کردن به بیکاری، از امور [ی] است که برای کشور ما درست مثل سم قاتل است. کشور را به تباهی می‌کشد. (صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۱۰)	سم قاتل	عدم کم کاری
۱۵/۲۴. این مقام ایشان را بازی ندهد شما سوار مقام بشو، مقام سوار شما نشود، این دو تا مثل راکب و مرکوبند. (صحیفه امام، ج ۱۵، ص ۷۶)	سوار مقام شدن	عدم غرور و تغییر حالت
۱۲/۱۶۷. اگر کسی برای قدرت اقدام بکند، و برای تحصیل قدرت شمشیر بکشد، این از اسلام دور است، ... ظاهراً مسلم است اما آن ایمانی که باید داشته باشد ندارد. (صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۴۲۵)	شمشیر کشیدن	عدم قدرت طلبی
۱۴/۹۸. چرا انسان دست و پا بزند برای زیاد کردن آشوب خودش. ... مثل عنکبوت، تار دور خودش بتند. ... سلمان دارای حکومت مداین بود؛ وقتی سیل آمد، پوستی که زیرش بود برداشت و رفت بالا گفت نَجی الْمُخَفَّفُونَ من چیزی ندارم تا آب ببرد. یک پوستی هست آن هم برداشتم. حاکم آنجا بود! (صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۲۱۳)	تار عنکبوت حکایت سلمان	ساده زیستی
۱۷/۱۲۹. انسان گمان می‌کند سعادتش به این است که چند تا باغ داشته باشد، چند تا ده داشته باشد، در بانکها سرمایه داشته باشد، در تجارت چه باشد، لکن ... می‌بینیم که سعادتمندا آنهایی بودند که در کوخها بودند. آنهایی که در کاخها هستند سعادتمند نیستند. (صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۳۷۳)	کاخ و کوخ	

۴. تغییرها^{۵۲}

به طور طبیعی تغییر در محتوا ممکن است علامت وجود مضمون باشد. در متون نوشتاری، یک پاراگراف جدید ممکن است نشان دهنده تغییر موضوع باشد. در سخنرانی ها، مکث یا تغییر در تن صدا یا بیان یک اصطلاح خاص ممکن است بیانگر تغییر موضوع باشد (Ryan & Bernard, 2003). در مصاحبه های نیمه ساختاریافته، پژوهشگر فرایند بحث را از یک موضوع به موضوع دیگر هدایت می کند. در مناظره های چند نفره، تغییر موضوع به طور مرتب بین افراد اتفاق می افتد. تحلیلگر محاوره یا گفتمان با بررسی ویژگی هایی مانند شروع بحث توسط یک فرد و قطع صحبت توسط فرد دیگر، تغییر بحث و موضوع گفتگو را شناسایی می کنند (Silverman, 1993, pp. 114-43). نمونه ای از کاربرد فن تغییر موضوع در بیانات حضرت امام (ره) در جدول ۵، ارائه شده است.

جدول ۵ نمونه ای از کاربرد فن تغییر موضوع در تحلیل صحیفه امام (ره)

تغییر مضمون	نمونه ای از کدهای تغییر موضوع
اسلام تخصص/خدمت	۱۴/۱۴۹. اسلام با تخصص، با علم، کمال موافقت را دارد، لکن تخصص و علمی که به خدمت ملت باشد؛ در خدمت مصالح مسلمین باشد. (صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۳۵۷)
اسلام/رفاه آرامش قلبی	۱۱/۸۲. اگر آنطوری که دستورات اسلام است عمل بشود، برای همه گروهها رفاه هست، آرامش قلبی و طمأنینه هست. (صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۲۶۵)
تفرقه کار برای خدا	۹۰/۵. اگر دیدید که در یک قیامی دسته دسته و حزب شد و حزب حزب و جبهه جبهه شد، بدانید خدا در کار نیست. (صحیفه امام، ج ۵، ص ۵۱۱)
برادری پشتیبانی	۸/۴۳. یک همچو محیطی که محیط برادری باشد، ملت پشتیبان دولت است. و اگر ملت پشتیبان دولتی شد، دولت سقوط نمی کند. (صحیفه امام، ج ۸، ص ۸۷)
خدمت یاری خدا	۱۵/۱۱۵. و شما اگر در خدمت مخلوق باشید، در خدمت این بندگان خدا، که خدا علاقه به آنها دارد باشید، خداوند هم حفظ می کند شما را. (صحیفه امام، ج ۱۵، ص ۳۶۰)
خادم علاقه	۱۱/۹۹. مردم هم به او علاقه دارند چون نوکر خودشان هست. آدم به نوکرش، به خادمش علاقه دارد. (صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۳۰۰)
الهی بودن وحدت انسجام	۱۱۹/۱۷. اولاً الهی بشویم، در راه خدا خدمت بکنیم، خودمان را فرمانبر از خدا بدانیم و خودمان را از او و به سوی او بدانیم. و دنبال همین معنا آن وقت آن مسئله دوم که وحدت و انسجام است حاصل می شود؛ برای اینکه تفرقه از شیطان است و وحدت کلمه و اتحاد از رحمان است. وقتی که شما الهی شدید، رحمانی شدید، توجه به خدا داشتید، دنبال او دیگر تفرقه حاصل نمی شود، اختلاف حاصل نمی شود. (صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۲۹۵)

۵. شَاهَت ها و تفاوت ها^{۵۳}

آنچه گلیسر و اشتراوس (۱۹۶۷، صص ۱۱۶-۱۰۱) «روش مقایسه مستمر»^{۵۴} می نامند مستلزم جستجوی

شباهت ها و تفاوت ها از طریق مقایسه نظام مند واحدهای داده است. نظریه پردازان داده بنیاد کار خود را با

تحلیل خط به خط آغاز می کنند و از خود می پرسند این جمله در رابطه با چیست؟ چه تفاوت یا شباهتی با

جملات قبل و بعد دارد؟ این کار باعث می شود پژوهشگر به جای توجه به داشته های تئوریک به داده ها

تمرکز نمایند (Glaser, 1978, pp. 56-72; Charmaz, 1990, 2000; Strauss & Corbin, 1990, pp. 84-95).

جدول ۶ نمونه ای از کاربرد فن تحلیل چارچوب (منبع - مضمون) در تحلیل صحیفه امام (ره)

[illegible]

یک روش مقایسه ای دیگر، تحلیل چارچوب^{۵۵} است که طبق آن، دو دسته از بیانات مطرح در دو یا چند منبع داده انتخاب شده و تفاوت ها و شباهت های میان آن ها در یک جدول مقایسه شود. شباهت ها و تفاوت های موجود در منابع داده نشان دهنده وجود مضامین می باشد. چنانچه مضمون خاصی در چند منبع بیان شده باشد این سؤال مطرح می شود که آیا تفاوتی در درجه قوت یا نوع ظاهر شدن آن مضمون در بین چند منبع وجود دارد؟ درجه قوت مضامین ممکن است منجر به نامگذاری مضامین فرعی شود (Ryan & Bernard, 2003).

همچنین پژوهشگران می توانند دو متن را با هم مقایسه کنند با طرح سؤالاتی مانند: این متن چه تفاوتی متن قبلی دارد؟ چه چیزی در هر دو متن ذکر شده است؟ و یا با طرح سؤالات فرضیه ای مانند: چه تفاوتی میان پاسخ دهندگان مرد و زن وجود دارد؟ متن چقدر با تجربه فرد همخوانی دارد؟ (برای این کار از فن برش و جایگزاری که در ادامه توضیح داده می شود نیز می توان استفاده نمود).

نمونه ای از تحلیل چارچوب برای بررسی و مقایسه مضامین مربوط به ارزش ها مانند حق مداری، عدالت مداری و ... در جلد ۵ و ۱۰ و ۱۵ و ۱۹ و ۲۱ صحیفه امام (ره) در جدول ۶ نشان داده شده است که با توجه به زیاد بودن حجم مطالب فقط محتوای یکی از سلول های آن بزرگ نشان داده شده است.

۶. رابط های زبان شناسی^{۵۶}

روش دیگر شناخت مضامین، جستجوی دقیق کلمات یا اصطلاحاتی مانند «زیرا»، «از آنجایی که» و «در نتیجه» می باشد که غالباً بیانگر نوعی رابطه علی هستند. واژه ها و عباراتی نظیر «اگر»، «پس»، «به جای اینکه» و «در عوض» غالباً نشان دهنده روابط شرطی هستند. واژه «هست یک» غالباً با مقولات نوع شناسی مرتبط می باشد مثلاً «شیر نوعی گربه است». روابط زمانی معمولاً با کلماتی مانند «قبل از»، «بعد از»، «سپس» و «بعد» بیان می شود؛ روابط مکانی نیز با واژه هایی از قبیل «اینجا»، «آنجا»، «بعید» و «نزدیک» ذکر می گردد.

همچنین در متون غالباً واژه های منفی، کمتر از واژه های مثبت به کار می روند. با یک جستجوی ساده برای واژه هایی مانند «نه»، «هیچ یک»، «به جز» و پیشوندهایی همچون «نا»، «غیر» و «بدون» و ... می توان برخی از مضامین را به سرعت شناسایی کرد. پژوهشگران می توانند چنین مضامینی را با جستجوی گروهی از کلمات یا برخی از کلمات مرتبط با هم شناسایی نمایند (Ryan & Bernard, 2003).

کساگراندی و هیل^{۴۷} (۱۹۶۷) نوع دیگری از رابط های جالب میان کلمات را معرفی نموده اند که به طور خلاصه در جدول ۷ آمده است.

جدول ۷ خلاصه ای از رابط های زبان شناسی

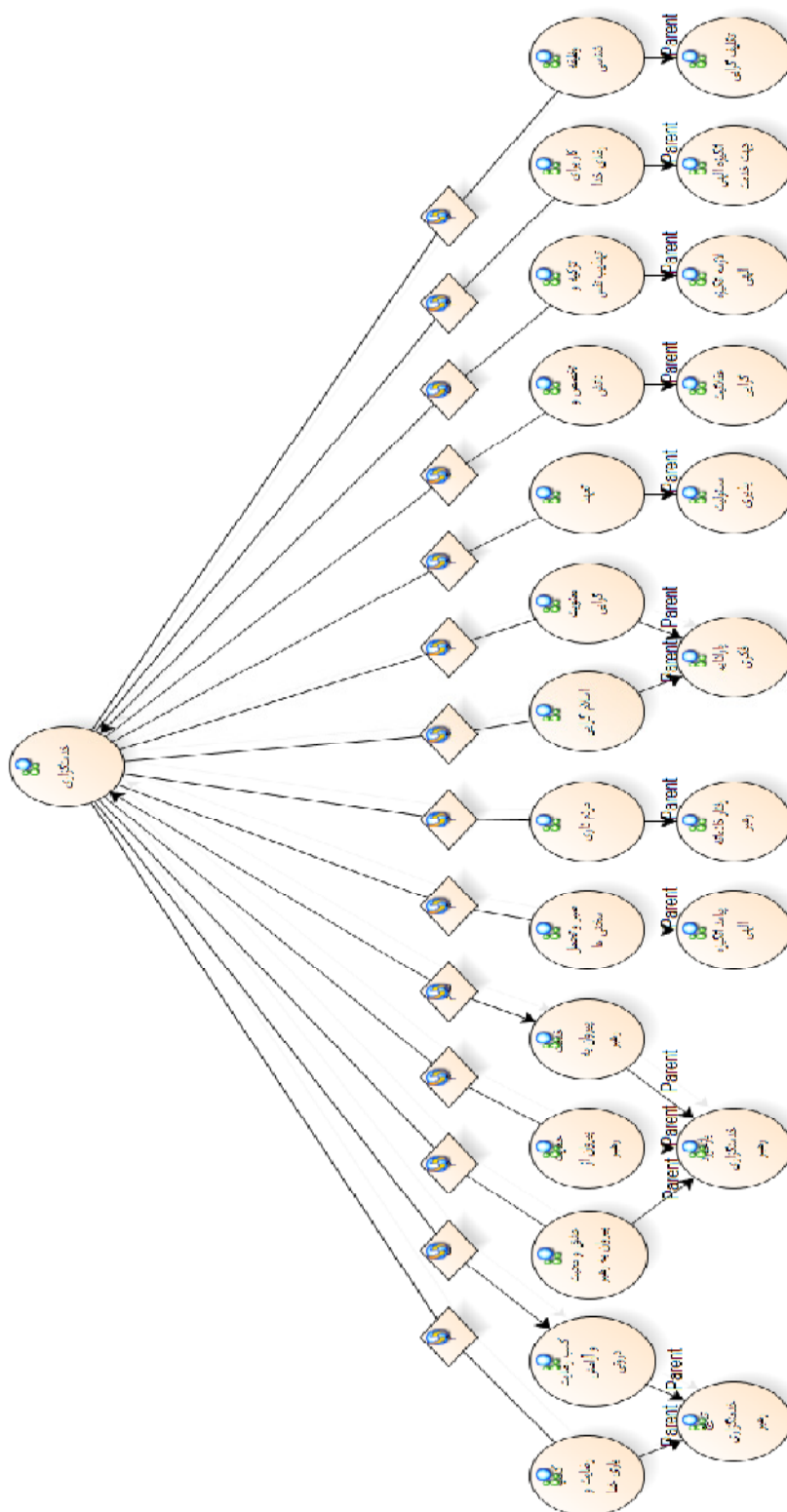
نوع رابطه	مثال
صفت و موصوف	الف، ب است
منطقی	اگر الف باشد آنگاه ب است
تابعی	الف روشی اثرگذار بر ب است
فضایی	الف به ب نزدیک است
عملیاتی	الف ابزاری برای انجام ب است
مصدیقی	الف، یک نمونه از ب است
مقایسه ای	الف شبیه ب است
مشمولی	الف عضوی از ب است
مترادف	الف، معادل ب است
متضاد	الف، مخالف ب است
اصلاتی	الف، منبع و منشأ ب است
دایره ای	الف یعنی الف

رابط ها، استعاره ها و تفسیرها روش های مختلفی برای فهمیدن معنای یک متن هستند. با آشکارتر نمودن چنین ویژگی هایی در متن می توان مهارت خود را در یافتن مضامین، تقویت نمود (Ryan & Bernard, 2003). جدول ۸ برخی از رابط های زبان شناسی را نشان می دهد که برای شناسایی مضامین رهبری خدمتگزار و روابط میان آن ها در صحیفه امام (ره) مشاهده شده است.

از کدهای رابطه ای می توان برای ترسیم شبکه مضامین استفاده کرد. شبکه مضامین، نحوه ارتباط میان مضامین را به صورت یک تارنما نشان می دهد (شیخ زاده، ۱۳۹۰). به عنوان مثال شبکه مضامین خدمتگزاری با سایر مضامین شناسایی شده در صحیفه امام در شکل ۶ ارائه شده است. طبق این شبکه، خدمتگزاری با و تکلیف گرایی، انگیزه الهی، عقلانیت گرایی، مسئولیت پذیری و نتایج و بازخورد رفتار خادمانه رهبر مرتبط است.

جدول ۸ نمونه ای از کاربرد فن رابط های زبان شناسی در تحلیل صحیفه امام (ره)

رابط زبان شناسی	نمونه کدهای رابطه ای
تا	۳/۳۴. تا معنویت و عقیده به توحید و معاد در کسی نباشد، محال است از خود بگذرد و در فکر امت باشد. (صحیفه امام، ج ۳، ص ۳۲۲) ۴/۶۹. تا یک نقطه اتکای معنوی نباشد، بشر اصلاح شدنی نیست. اصلاح بشر، حفظ حقوق بشر نمی شود الا اینکه نقطه اتکایش یک مبدأ معنوی باشد. (صحیفه امام، ج ۴، ص ۴۰۳)
به تبع	۶/۱۷۱. ما خیرخواه ملت هستیم. ما- به تبع اسلام- خیرخواه همه جناحها هستیم. (صحیفه امام، ج ۶، ص ۳۶۳) ۱۱/۲۰. ملت ما به اعتبار اینکه مسلم است، بشردوست است، و شما هم به اعتبار اینکه ملت مسیح هستید، باید تبعیت از مسیح بکنید، و بشردوست باشید به آن طوری که حضرت مسیح بود. (صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۳۵)
نمی	۵/۸۸. من نمی توانم باور کنم که کسی مبادی معنوی نداشته باشد و برای مردم کوشش کند. من اصلاً باورم نمی آید. (صحیفه امام، ج ۵، ص ۵۱۰)
هر	۴/۴۶. هرکس بر اساس این معیارهای اسلامی با مردم حرکت کند، مورد قبول و محبوبیت مردم خواهد بود. (صحیفه امام، ج ۴، ص ۲۴۹)
آنی که / نه / اگر	۷/۱۶۴. آنی که تقوا و ایمان دارد نه تطمیع در او تأثیر می کند- که خیانت کند- برای اینکه ببرد یک چیزی؛ و نه تهدید در او اثر می کند؛ برای اینکه تهدیدها را با خلاف تکلیف کردن موازنه می کند، می گوید نباید بکنم. ... اگر ما و شما دست به هم بدهیم و جوانها را مؤمن، متقی، بار بیاوریم، مملکتمان تا آخر احیا می شود. (صحیفه امام، ج ۷، ص ۴۷۲)
می / نمی	۴/۶۸. آن اعتقاد به یک مبدأ و یک معاد است که می تواند انسان را باز دارد از اینکه در خلوت هم که هیچ کس نباشد خلاف نکند. اینهمه حرفها که شرافت یک شخصی اقتضای کذا می کند، انساندوستی یک شخصی اقتضای کذا می کند، اینها حرفهایی است که ما باورمان نمی آید که این انساندوستها و این شرافتمندها یک همچو مردمی باشند. (صحیفه امام، ج ۴، ص ۴۰۲)
که / دیگر	۱۱/۱۶۹. اطاعت که نکردند نظم از بین می رود. نظم که از بین رفت، انسجام نیست دیگر. انسجام وقتی نشد خودش پوسیده می شود. (صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۴۸۹)
یعنی	۱۳/۸۹. پیغمبر اسلامی که قرآن را آورده است و قرآن و سنت او اساس اسلام است، اساس او بر اخوت و برادری است. مؤمن باید برادر مؤمن باشد، این حکمی است که در قرآن است؛ یعنی، آنچه را که شما برای برادران از خیر و صلاح می خواهید، برای تمام ملتتان باید بخواهید. (صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۱۵۲)
تاکنون / از این پس	۱۷/۱۴۴. این اخوت و صفا را هرچه بیشتر حفظ نمایید تا همان طور که تاکنون از پشتیبانی بیدریغ ملت برخوردار بودید از این پس هم برخوردار باشید. (صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۳۹۳)
وقتی	۲۰/۵۸. وقتی کار برای خدا باشد، ما چه پیروز بشویم چه نشویم، کارمان برای خداست، ما تکلیف ادا کردیم. ما می خواهیم تکلیفمان ادا بشود، دنبال این نیستیم که یک منصبی به دست بیاوریم. (صحیفه امام، ج ۲۰، ص ۲۸۰)
لذا / اصلاً	۱۹/۶۴. لذا دانش باید همراه با تزکیه باشد، اصلاً تزکیه مقدم بر دانش است. (صحیفه امام، ج ۱۹، ص ۱۹۰)
آنطوری که	۱۰/۵۸. و آنطوری که اسلام فرموده است عمل بکنید، خداوند هم پشتیبان شماست. (صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۱۲۷)

شکل ۶ شبکه مضمون خدمتگزاری بر اساس تحلیل صحیفه امام (ره)

۷. داده های مفقودی^{۵۸}

یکی دیگر از روش های موشکافی متن، کاملاً بر عکس روش های رایج شناسایی مضمون است. در این روش به جای اینکه سؤال شود چه چیزی در متن وجود دارد؟ این سؤال مطرح می شود که «چه چیزی در متن وجود ندارد؟» یا «چه چیزی از متن جا افتاده است؟». پژوهشگران می توانند از آنچه در متن نیامده است چیزهای بیشتری یاد بگیرند. باگدن و تیلور (۱۹۷۵) پیشنهاد می کنند به موضوعاتی که به صورت آگاهانه یا ناآگاهانه در متن مطرح نشده توجه شود (ص ۸۲). به عنوان مثال، خانم هایی که عقاید مذهبی قوی دارند هنگام صحبت درباره کنترل زاد و ولد معمولاً ذکری از سقط جنین به میان نمی آورند. همچنین در مصاحبه هایی که از موضع قدرت صورت می گیرد، سکوت بیانگر نوعی سیطره است. در بررسی صحیفه امام (ره) نیز مضمونی پیرامون سودآوری به عنوان نتیجه رهبری خدمتگزار شناسایی نشد که بیانگر پارادایم فکری حضرت امام (ره) می باشد.

واضح است مضامینی که به این طریق کشف شوند نیاز به موشکافی دقیقی دارند تا اطمینان گردد پژوهشگر فقط آنچه را می خواسته، نیافته است. در حقیقت جا افتادن یا بیان نشدن یک مطلب در داده ها به طور ضمنی نشان دهنده مفروضات فرهنگی حاکم است.

البته جستجوی اطلاعات مفقودی، کار آسانی نیست. ممکن است مصاحبه شوندگان به مصاحبه کنندگان اعتماد نداشته و یا تمایلی به اظهار نظر در حضور دیگران نداشته باشند و یا سؤالات پژوهشگران را نفهمیده باشند. تشخیص اینکه افراد چه موقع تمایلی به صحبت درباره موضوع را ندارند و اینکه چه موقع فرض می کنند که پژوهشگر آن موضوع را از قبل می داند (و آن را بدیهی فرض کرده و ذکر نمی کنند) مستلزم آشنایی زیاد با موضوع و مخاطبین است (Ryan & Bernard, 2003).

یکی از روش های شناسایی داده های مفقودی، توجه دقیق به هر نوع بیانی است که به مضمون خاصی مرتبط نشده باشد (Ryan, 1999). این امر به معنی خواندن چندین باره متن است. در مطالعه نخست متن، مضامین برجسته به راحتی شناسایی می شوند و می توان به سرعت با مداد زیر آنها را خط کشید. در مطالعه بعدی، پژوهشگر به دنبال شناسایی مضمون در آن دسته از داده هاست که زیر آنها خط کشیده نشده باشد. به این طریق می توان مضامین جدید و نه چندان آشکار را در دور بعدی شناسایی نمود.

به عنوان مثال، در مطالعه اولیه نسخه مکتوب صحیفه امام (ره)، زیر مطالب و نکات برجسته آن خط کشیده شد و در فیش هایی به طور خلاصه یادداشت گردید. در مرحله فیش برداری الکترونیکی، بخش هایی که خط کشی نشده بود مورد توجه قرار گرفت و کدهای جدیدی شناسایی شد. در جدول ۸ خلاصه ای از تعداد کدهای دستی اولیه و کدهای کامپیوتری ثانویه ارائه شده است.

جدول ۹ نمونه ای از کاربرد فن داده های مفقودی در تحلیل صحیفه امام (ره)

شماره جلد صحیفه	کدهای دستی	کدهای کامپیوتری	کدهای جدید
۱	۲۹	۳۱	۲
۲	۵۸	۸۷	۵
۳	۵۸	۶۵	۴
۴	۷۸	۸۹	۴
۵	۱۱۴	۹۹	۷
۶	۲۴۵	۲۶۱	۵
۷	۱۹۵	۲۰۵	۳
۸	۲۷۴	۲۹۴	۱۲
۹	۳۲۸	۳۲۱	۵
۱۰	۲۳۹	۲۲۸	۳
۱۱	۱۹۸	۱۹۹	۵
۱۲	۲۰۰	۲۱۲	۶
۱۳	۲۵۴	۲۶۱	۳
۱۴	۲۰۴	۲۰۹	۵
۱۵	۱۶۷	۱۷۷	۴
۱۶	۱۷۶	۱۸۹	۳
۱۷	۱۶۶	۱۷۹	۴
۱۸	۱۴۴	۱۵۸	۴
۱۹	۱۴۴	۱۶۱	۷
۲۰	۷۹	۸۶	۵
۲۱	۱۱۳	۱۱۷	۴
جمع کل	۳۴۶۳	۳۶۲۸	۱۰۰

۸. موضوعات مرتبط با ادبیات نظری^{۵۹}

پژوهشگران علاوه بر شناسایی مضامین مکنون در درون متن، علاقمند به شناسایی نحوه پاسخ متن به سؤالات علوم اجتماعی نیز هستند. اشتراوس و کوربین به پژوهشگران توصیه می کنند نسبت به شرایط، اقدامات، مداخلات و پیامدهای یک پدیده و مرتبط نمودن آن ها با تئوری های موجود، حساس باشند.

البته همیشه میان مضامین برگرفته شده از تئوری های قبلی و مضامین کاملاً جدید مستخرج از داده ها، بده بستان وجود دارد. طبق نظر چارمز^{۶۰} (۱۹۹۰) تئوری های قبلی ممکن است مانع از شکل گیری ایده های جدید و روابط جالب میان مضامین شوند. همچنین پژوهشگران به هنگام بررسی داده ها می بایست دقت نمایند که فقط مضامین بدست آمده از تئوری های قبلی را شناسایی نکنند. از طرف دیگر تلاش جهت اجتناب از تئوری های گذشته ممکن است منجر به عدم برقراری رابطه میان داده ها و سؤالات مهم تحقیق شود.

برخی معتقدند مطالعه تحقیقات گذشته در بدو امر ممکن است افق تحلیلی پژوهشگر را محدود کند و منجر به این شود که محقق صرفاً به بخشی از داده ها، توجه و از سایر جنبه های مهم آن غفلت کند. برخی دیگر نیز معتقدند بررسی ادبیات نظری تحقیق، در همان مراحل اولیه تحلیل مضمون باعث می شود تحلیل های پژوهشگر (با شناخت مناسب ویژگی های برجسته در داده ها) بهبود یابد (Tuckett, 2005).

به عنوان مثال در بررسی ادبیات نظری رهبری خدمتگزار، الگوهای زیادی شناسایی گردید که با توجه به سؤالات تحقیق، الگوی جامع رهبری خدمتگزار اسپیرز و سانفاکون (۲۰۰۸) برای مقایسه با الگوی رهبری خدمتگزار از دیدگاه امام (ره)، انتخاب گردید و مضامین به دست آمده با مضامین این الگو که در شکل ۷ آمده است مقایسه گردید.

هشت فن فوق را می توان با یک کاغذ و قلم به راحتی انجام داد. وقتی به وجود مضامین و روابط میان آن ها در متن پی می برید دلیلی وجود ندارد که منتظر کار با کامپیوتر باشید. البته اگر تعداد داده ها و متون مورد بررسی زیاد باشد و چندین پژوهشگر در پروژه تحقیقاتی درگیر باشند، استفاده از کامپیوتر، امری اجتناب ناپذیر خواهد بود. با این حال، باز هم هیچ جایگزینی برای شهود پژوهشگر در جستجوی مضامین موجود در متن وجود ندارد.

در ادامه به معرفی چهار فن دیگر شناسایی مضامین می پردازیم که به کار فیزیکی و پردازش های کامپیوتری بیشتری نیاز دارند.

شکل ۷ الگوی جامع رهبری خدمتگزار از دیدگاه اسپیرز و سانفاکون (۲۰۰۸)

ب) فنون پردازش متن^{۶۱}

برخی از فنون پردازش متن به صورت سنتی و غیر رسمی انجام می گیرد مانند پخش نمودن متون در روی کف اتاق یا قرار دادن فیش های یادداشت روی یک میز بزرگ و مرتب نمودن آن ها در درون پوشه های مختلف؛ اما برخی دیگر از این فنون به نرم افزارهای کامپیوتری خاصی جهت شمارش کلمات یا نشان دادن تعداد رخدادهای همزمان دو کلمه در متن، نیاز دارند. در این بخش چهار فن پردازش متون شامل برش و جایگذاری و مرتب نمودن متن، فهرست واژه ها و واژه های کلیدی متن، رخداد همزمان کلمات و فراکد معرفی می گردد.

۹. برش و جایگذاری و مرتب نمودن متن^{۶۲}

پس از مطالعه و علامت گذاری متن، نقل و قول ها و بیاناتی که تا حدودی مهم به نظر می رسند شناسایی و از متن اصلی بریده می شوند و سپس در مجموعه های مشخصی جایگذاری و مرتب می گردند. لینکولن و گیوبا (۱۹۸۵، صص ۳۵۱-۳۴۷) شرح مفصلی از این روش ارائه نموده اند. روش مقایسه مستمر آن ها تا حدود زیادی شبیه مجموعه بندی^{۶۳} است که به طور گسترده ای در تحقیقات شناختی بکار می رود.

این فن را می توان به طرق مختلفی انجام داد. مثلاً می توان ابتدا هر نقل و قول مهم را از متن برش زد (البته باید اطمینان حاصل نمود که بخشی از بافت پیرامون نقل و قول حفظ شود) سپس آن مطلب را در یک کارت یادداشت کوچک قرار داد. در پشت هر کارتی نیز می توان منبع آن نقل و قول را یادداشت نمود (شامل گوینده مطلب، منبع، شماره صفحه و محلی که در متن آمده است). سپس کارت های تهیه شده را می توان به صورت تصادفی در روی یک میز بزرگ، پهن نمود و با بررسی آن ها، نقل و قول های مشابه را در یک مجموعه قرار داد. در نهایت نیز برای هر مجموعه از نقل و قول های مشابه یک نام مناسب انتخاب نمود. این مجموعه ها همان مضامین هستند (Ryan & Bernard, 2003).

مجموعه نقل و قول ها و فیش های گردآوری شده را می توان به طرق مختلفی مرتب نمود. افراد واگرا^{۶۴} که به تفاوت های جزئی پیام ها نیز خیلی حساس هستند احتمالاً مضامین ریزتر و زیادی را شناسایی نمایند. اما افراد همگرا^{۶۵} که فقط به تفاوت های بزرگ توجه می کنند ممکن است مضامین کلان و درشت تری را شناسایی کنند. به عنوان مثال در جدول ۷ نمونه ای از کدگذاری واگرا و در جدول ۸ نمونه ای از کدگذاری

همگرا با استفاده از برش کدها از صحیفه امام و جایگذاری و مرتب سازی آن ها در مجموعه های مسئولیت پذیری و انسان شناسی ارائه شده است.

جدول ۱۰ نمونه ای از کدگذاری واگرا در تحلیل صحیفه امام (ره)

مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد	نمونه کدهای واگرا
مسئولیت نسبت به	خدا	۲۲	۷/۱۴۲. همه یکجور مسئولیت در مقابل خدا دارند. (صحیفه امام، ج ۷، ص ۴۳۰)
	اسلام	۶	۱۵/۲۲. همه ما در مقابل اسلام مسئولیم. (صحیفه امام، ج ۱۵، ص ۷۴)
	کشور	۵	۷/۷۸. اگر به دوش شما مسئولیت جامعه باشد هر چه بالاتر بروید مسئولیت بالاتر می شود. (صحیفه امام، ج ۷، ص ۲۵۹)
	ریاست	۴	۲/۱۴. کسانی که خدای تبارک و تعالی به آنها ریاست داده است مسئولیت دارند در مقابل ریاستشان. (صحیفه امام، ج ۲، ص ۳۲)
	ملت	۱۳	۲/۱۶. مسئولیت دارد رئیس یک قوم شدن؛ رئیس یک ملت شدن، مسئولیت دارد نسبت به آن ملت. (صحیفه امام، ج ۲، ص ۳۴)
	خود	۱	۱۰/۱۷۷. همه مسئولیم در مقابل ملت؛ و مسئولیم در مقابل خودمان. (صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۳۹۳)

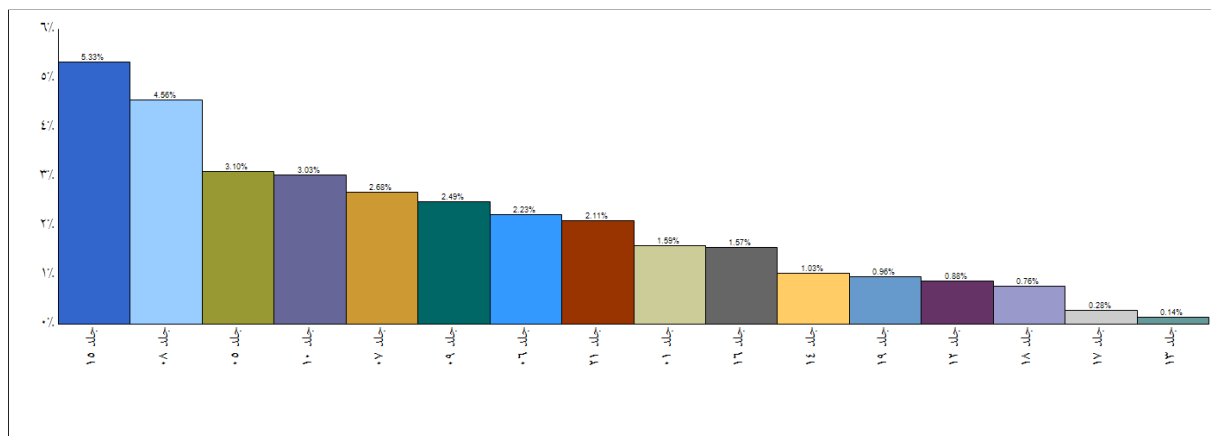
در نخستین گام اکتشافی در متن پژوهی، پژوهشگران سعی می کنند تا حد ممکن مضامین بیشتر و وسیع تری را شناسایی کنند. در گام های بعدی آن ها به دنبال شناسایی مضامین مهمتر و تحلیل آن ها هستند. در پروژه های تحقیقاتی تیمی، این کار به روش های مختلفی اتفاق می افتد. ممکن است پژوهشگر اصلی از سایر همکارانش بخواهد به صورت جداگانه مضامین را مرتب نمایند و یا اینکه با مشورت هم آن ها را در مجموعه های مشخصی قرار دهند (Ryan & Bernard, 2003).

جهت شناسایی مضامین و طبقه بندی آنها از روش های دیگری مانند تحلیل تطبیقی^{۶۶}، مقیاس بندی چند بعدی^{۶۷}، تحلیل خوشه ای^{۶۸} نیز می توان استفاده کرد. در تحلیل مقایسه ای، مضامین یا کدهای هر یک از پژوهشگران با سایر همکاران مقایسه می شود. در مقیاس بندی چند بعدی، نقل و قول های مشترک در یک نقشه کنار هم قرار می گیرند. در تحلیل خوشه ای، گروه های نقل و قول های مشترک میان کدگزاران مختلف

شناسایی می شود. به عنوان مثال در شکل ۸، تحلیل مقایسه ای مضمون مردم داری در جلد‌های مختلف صحیفه امام نشان داده شده است.

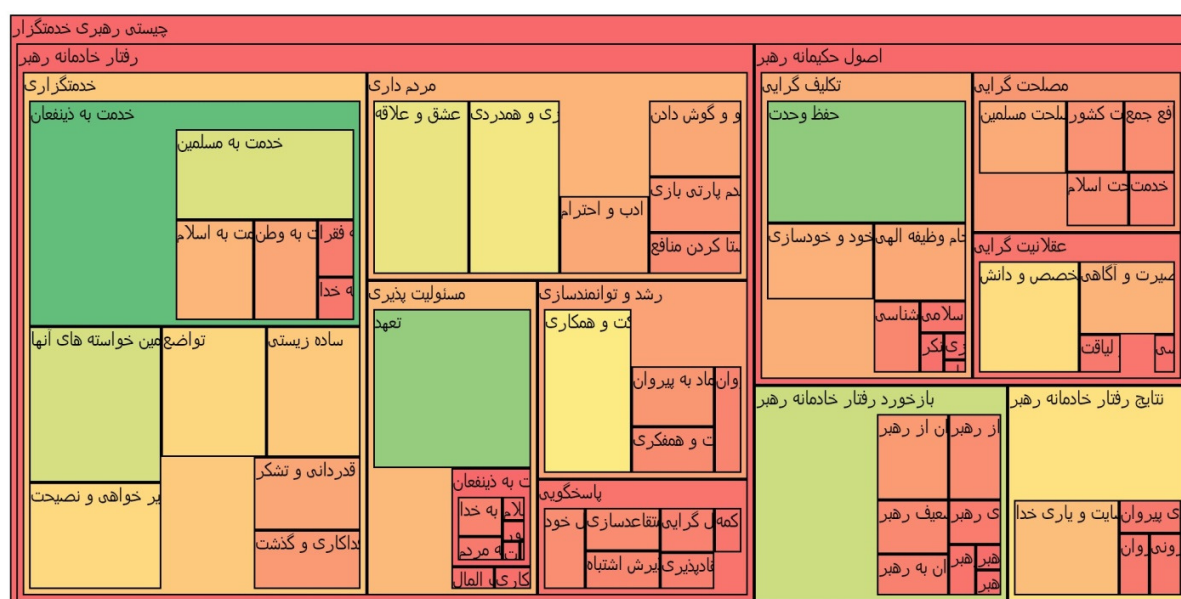
جدول ۱۱ نمونه ای از کدگذاری همگرا در تحلیل صحیفه امام (ره)

مضمون کلان	نمونه کدهای همگرا
انسان شناسی	۴/۳. انسان یک موجود جامع است نه یک موجود یک بُعدی یا دو بُعدی. (صحیفه امام، ج ۴، ص ۸). ۴/۴. همه حظوظی که انسان دارد و به طور نقص است، الآن نرسیده است؛ ادیان آمده‌اند که این میوه نارس را رسیده‌اش کنند؛ این میوه ناقص را کاملش کنند. (صحیفه امام، ج ۴، ص ۹) ۴/۳۵. شما یک انسانی هستید؛ انسان معنویات دارد، مادیات دارد؛ (صحیفه امام، ج ۴، ص ۱۹۲) ۵/۶۸. رهبران فکری می‌خواهند جامعه بشری را نظیر یک کارخانه بزرگ صنعتی اداره کنند؛ در حالی که جامعه‌ها از انسانها تشکیل شده است که دارای بُعد معنوی و روح عرفانی است. (صحیفه امام، ج ۵، ص ۴۱۰) ۸/۲۲۵. انسان مراتب سیرش از طبیعت است تا مافوق طبیعت، تا برسد به آنجایی که مقام الوهیت است، سیر از طبیعت تا رسیدن به مقامی که غیر از خدا هیچ نمی‌بیند، مراتب معنوی انسان و این موجود که قابل این است که از این طبیعت سیر بکند و تمام معنویتها را در خودش ایجاد بکند با تربیتهای صحیح، و برسد به یک مقامی که فوق مقام ملائکه الله باشد، احتیاجات انسان یک همچو احتیاج است. (صحیفه امام، ج ۸، ص ۴۱۱) ۸/۲۵۰. آنی که انسان را از همه موجودات جدا می‌کند، از همه موجودات طبیعی جدا می‌کند، آن قلب انسان است؛ آن بصیرت انسان است.. (صحیفه امام، ج ۸، ص ۴۶۲) ۱۰/۳۰. انسان یک موجودی است خلاصه همه موجودات عالم است از همه موجودات عالم یک چیزی در انسان هست و یک زیاده هم دارد. انسان اگر درست بشود، همه چیز عالم درست می‌شود. (صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۶۸) ۱۰/۱۹۵. انسان یک موجودی است در ابتدا مثل سایر حیوانات است. اگر رشد بکند، یک موجود روحانی می‌شود که بالاتر از ملائکه الله می‌شود. و اگر طرف فساد برود، یک موجودی است که از همه حیوانات پست تر است. (صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۴۴۶) ۱۰/۲۲۱. انسان اگر تربیت الهی نشود، حیوان است، بلکه بدتر از حیوان. شما هیچ حیوانی را خونخوارتر از انسان نمی‌توانید پیدا بکنید. (صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۵۳۰) ۱۸/۱۳۰. انسان که خود را محور خلقت می‌بیند - هر چند انسان کامل چنین است - در نظر سایر موجودات معلوم نیست چنین باشد، و بشر رشد نیافته چنین نیست مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْبَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجِمَارِ. (صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۴۴۵)

شکل ۸ تحلیل مقایسه ای فراوانی کدهای مرتبط با مضمون مردم داری در جلد‌های مختلف صحیفه امام (ره)

در شکل ۹، پوشش داده ای مضامین استخراج شده از صحیفه امام در رابطه با چیستی رهبری خدمتگزار به صورت یک نقشه تطبیقی نشان داده شده است. مساحت هر خانه در این نقشه بیانگر فراوانی داده های کدگذاری شده مرتبط با یک مضمون در مقایسه با سایر مضامین است.

شکل ۹ نقشه تطبیقی فراوانی مضامین مرتبط با چیستی رهبری خدمتگزار در صحیفه امام (ره)

۱۰. فهرست واژه ها و کلمات کلیدی متن^{۶۹}

این فن بر اساس قانون مشاهده ساده متن استوار است: اگر می خواهید بفهمید افراد راجع به چه چیزی صحبت می کنند به دقت به واژه هایی که بکار می برند توجه کنید. برای تهیه فهرست واژگان، پژوهشگر

نخست همه واژه های موجود در متن را شناسایی و سپس تعداد دفعات تکرار آن ها در متن را شمارش می کند. نرم افزار های کامپیوتری چنین کاری را به طور اثربخشی انجام می دهند (Ryan & Bernard, 2003). به عنوان مثال در جدول ۱۲، فهرستی از ۶۰ واژه شناسایی شده در کدهای استخراج شده از صحیفه امام ارائه شده است. طبق این جدول، واژه های همه، اسلام، خدمت، ملت، خدا، اسلامی، خدمتگزار از پر تکرارترین واژه ها در صحیفه امام می باشند که هر کدام می تواند یک مضمون باشد.

جدول ۱۲ نمونه ای از فهرست واژه های استخراج شده از کدگذاری های صحیفه امام (ره)

واژه	فراوانی	واژه	فراوانی	واژه	فراوانی	واژه	فراوانی
همه	۲۹۶۶	اینکه	۶۹۷	باشند	۵۲۷	هستیم	۳۸۶
اسلام	۱۸۰۹	نمی	۶۹۵	کشور	۵۲۱	راه	۳۷۳
شما	۱۷۸۳	هستند	۶۷۸	دست	۴۸۳	مملکت	۳۵۷
باید	۱۶۲۸	آنها	۶۶۹	باشید	۴۷۵	دولت	۳۵۴
باشد	۱۵۰۶	کار	۶۱۵	خودش	۴۶۹	خدمتگزار	۳۴۶
کند	۱۱۳۴	نیست	۶۰۴	هیچ	۴۶۴	پیدا	۳۴۳
خدمت	۱۰۹۷	هست	۵۹۷	تعالی	۴۵۳	خودشان	۳۴۳
ملت	۱۰۷۹	خود	۵۹۱	حکومت	۴۳۱	الهی	۳۲۹
اگر	۱۰۷۴	دارد	۵۸۹	خودتان	۴۲۵	بکنید	۳۲۵
خدا	۱۰۳۸	شود	۵۸۷	عمل	۴۲۲	پیش	۳۲۴
مردم	۹۴۹	اللّه	۵۷۷	خدای	۴۱۴	توجه	۳۲۲
اسلامی	۹۰۲	بشود	۵۶۵	وقتی	۴۱۲	همین	۳۲۲
کنید	۸۴۴	اینها	۵۳۵	بکند	۴۰۵	اند	۳۲۱
کنند	۸۱۲	بود	۵۳۲	تمام	۳۹۹	خداوند	۳۱۹
انسان	۷۹۰	کنیم	۵۳۰	داشته	۳۹۶	بکنند	۳۱۵

فن شمارش داده ها باعث تلخیص و چگالش داده ها^{۷۰} می شود (Tesch, 1990, p. 139) و به پژوهشگران کمک می کند به کلمات کانونی در مجموعه آشفته ای از داده ها تمرکز نمایند. اما این داده های کانونی باعث می شود به کلمات در بیرون از بافت اصلی آن ها توجه شود. برای رفع این نقیصه، از فن واژه های کلیدی موجود در متن استفاده می شود. در این فن، پژوهشگران کلمات یا واژه های کلیدی را شناسایی می کنند سپس به طور نظام مند داده ها را جستجو نموده تا همه مصادیق هر کلمه یا اصطلاح کلیدی را پیدا

نمایند. هر بار که مصداقی از یک کلمه کلیدی یافت شود پژوهشگر یک کپی از آن کلمه و بافت پیرامون آن تهیه می کند سپس با مرتب نمودن فیش های گردآوری شده دارای معانی مشابه در یک مجموعه یکسان، مضامین شناسایی می شوند. (Ryan & Bernard, 2003). به عنوان مثال در جدول ۱۳ نمونه ای از کدهای استخراج شده پیرامون کلمه کلیدی «خدمت» در جلد پنجم صحیفه امام ارائه شده است.

جدول ۱۳ نمونه ای از کدهای پیرامون کلمه کلیدی «خدمت» در تحلیل صحیفه امام (ره)

یادداشت	نمونه هایی از کلمه کلیدی «خدمت» در متن صحیفه امام (ره)
مصاحبه	صحیفه امام، ج ۵، ص ۳۸۱، مصاحبه با تلویزیون فرانسه درباره دولت بختیار
خدمت به ملت مکان مطرح نیست خدمت بهتر مهم است	این بستگی دارد به اینکه در چه مکانی بیشتر می توانم به ملت ایران <u>خدمت</u> کنم. اگر بدانم در بدترین نقطه جهان بهتر می توانم به ملت مظلوم ایران <u>خدمت</u> کنم دقیقه ای درنگ نمی کنم.
مصاحبه	صحیفه امام، ج ۵، ص ۳۹۰، مصاحبه با روزنامه «تایمز» درباره تبیین مواضع اسلام
<u>خدمت</u> به اسلام و نهضت اسلامی ملت هر مکانی که بهتر بتوان خدمت کرد	و بازگشت من به ایران متوقف بر این است که در آنجا بهتر بتوانم به وظایفم در زمینه <u>خدمت</u> به اسلام و نهضت اسلامی ملت ایران عمل کنم و دعوت یا عدم دعوت آنان در تصمیم من هیچ گونه نقشی ندارد.
مصاحبه	صحیفه امام، ج ۵، ص ۳۹۷، مصاحبه با روزنامه «بالتیمورسان» درباره شاه.
<u>خدمت</u> به اسلام و مسلمین ترک مکان در صورت محدودیت در خدمت	من همچنان همیشه، به خواست خدای تعالی، به انجام وظایف خود در جهت <u>خدمت</u> به اسلام و مسلمین ادامه خواهم داد و در هر کجا محدودیتی احساس کنم، آنجا را ترک خواهم کرد ..
مصاحبه	صحیفه امام، ج ۵، ص ۴۰۰، مصاحبه با روزنامه «فاینشال تایمز» درباره آینده انقلاب.
خدمت به کشور مکان مطرح نیست خدمت مهم است	عراق زیر فشار ایران می خواست از فعالیتهای سیاسی و الهی من جلوگیری نماید و من که برایم مکان مطرح نبود، برای اینکه بتوانم به کشورم <u>خدمت</u> کنم، آنجا را می بایست ترک می گفتم.
مصاحبه	صحیفه امام، ج ۵، ص ۴۵۰، مصاحبه با روزنامه «لیبرال» درباره حکومت اسلامی.
خدمت به ملت انتخاب مکانی که بیشتر و بهتر بتوان خدمت کرد	هر زمانی که احساس کنم در داخل ایران بیشتر می توانم به ملت <u>خدمت</u> کنم بی درنگ به آنجا خواهم رفت.
مصاحبه	صحیفه امام، ج ۵، ص ۵۰۰، مصاحبه با تلویزیون فرانسه درباره ایران پس از شاه.
مکان مطرح نیست هر جا بتوان خدمت کرد خدمت به ملت و انسانیت	محل برای من هیچ مطرح نیست. من هر جا بتوانم <u>خدمت</u> بکنم به انسانیت، <u>خدمت</u> بکنم به ملت خودم، آنجا برای من خوب است. تا اینجا بتوانم <u>خدمت</u> بکنم علاقه دارم که اینجا باشم؛ وقتی اینجا نتوانم <u>خدمت</u> کنم علاقه ای به اینجا ندارم؛ به آنجا دارم که بتوانم <u>خدمت</u> بکنم ..
پیام	صحیفه امام، ج ۵، ص ۵۰۲، پیام به ملت ایران در بازگشت قریب الوقوع به ایران.
خدمت به ملت توصیه به خدمت به ملت <u>خدمت</u> بندگان خدا <u>خدمت</u> به خداست تواضع	اینجانب ان شاء الله تعالی بزودی به شما می پیوندم تا در <u>خدمت</u> شما باشم و با همت شجاعانه شما به رفع مشکلات کوشا بوده و با هم صدا و هم قدم شدن همه اقشار ملت بر فسادها غلبه کنیم. دوستان عزیزم! خود را برای <u>خدمت</u> به اسلام و ملت محروم مهیا کنید. کمر به <u>خدمت</u> بندگان خدا که <u>خدمت</u> به خداست ببندید. من با توفیق خداوند تعالی پس از چند روزی در <u>خدمت</u> شما خواهم بود و در پشت سر شما به سربازی خود ادامه خواهم داد.

البته فهرست واژه ها و کلمات کلیدی موجود در متن را می توان با هم ترکیب نمود. این فن یک راه سریع و کارآمد برای شروع جستجوی مضامین خصوصاً در مراحل اولیه تحقیق است.

۱۱. رخدادهای همزمان کلمات^{۷۱}

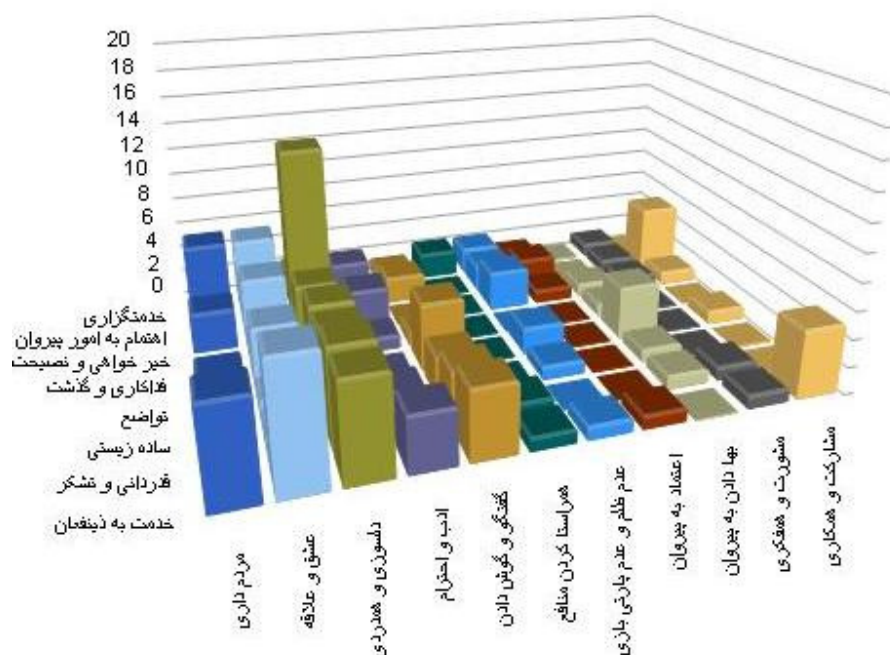
فن همزمانی یا هم مکانی بر گرفته شده از تحلیل شبکه معانی و زبان شناسی می باشد و بر پایه این ایده شکل گرفته است که معنی یک کلمه با مفاهیم مرتبط با آن در ارتباط است. چارلز اوسگود^{۷۲} در سال ۱۹۵۹ از ماتریس رخداد همزمان کلمات و تحلیل عاملی و نقشه های چند بعدی برای تشریح روابط مضامین اصلی با یکدیگر استفاده نمود. توسعه نرم افزارهای تحقیق کیفی باعث راحت تر شدن ایجاد و تحلیل چنین ماتریس هایی و گسترش این فن گردید. بکارگیری کامپیوتر باعث جذابیت بیشتر ماتریس های رخداد همزمان کلمات شد زیرا تعصبات و جهت گیری های کدگزاران در آن ها نقشی ندارد (Ryan & Bernard, 2003).

در جدول ۱۳ نمونه ای از ماتریس رخداد همزمان مضامین خدمتگزاری و مردم داری همراه با مضامین فرعی آن ها ارائه شده است. طبق این ماتریس، بیشترین همزمانی بین مضامین عشق و علاقه به مردم و خدمتگزاری (۱۴ کد مشترک)، بین دلسوزی و همدردی و تأمین خواسته های مردم (۱۳ کد مشترک) و همچنین بین مردم داری و خدمتگزاری (۱۲ کد مشترک) رخداد داده است.

جدول ۱۴ نمونه ای از فهرست واژه های استخراج شده از کدگذاری های صحیفه امام (ره)

رخداد همزمان مضامین	خدمتگزاری	تأمین خواسته ها	خیرخواهی	فداکاری	تواضع	ساده زیستی	قدردانی
مردم داری	۱۲	۰	۳	۰	۲	۳	۱
عشق و علاقه	۱۴	۳	۵	۲	۵	۲	۲
دلسوزی و همدردی	۹	۱۳	۴	۱	۶	۶	۷
ادب و احترام	۴	۰	۳	۱	۰	۱	۰
گفتگو و گوش دادن	۶	۲	۰	۱	۵	۳	۴
همراستا کردن منافع	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۱
عدم ظلم و پارتی بازی	۳	۲	۳	۰	۲	۱	۰
اعتماد به پیروان	۲	۲	۱	۰	۰	۰	۰
بها دادن به پیروان	۰	۰	۱	۱	۴	۱	۱
مشورت و همفکری	۲	۱	۱	۰	۰	۰	۱
مشارکت و همکاری	۵	۵	۱	۰	۱	۰	۰

ماتریس فوق را می توان به صورت مقیاس بندی سه بعدی (شکل ۱۰) نیز طراحی و تحلیل نمود.

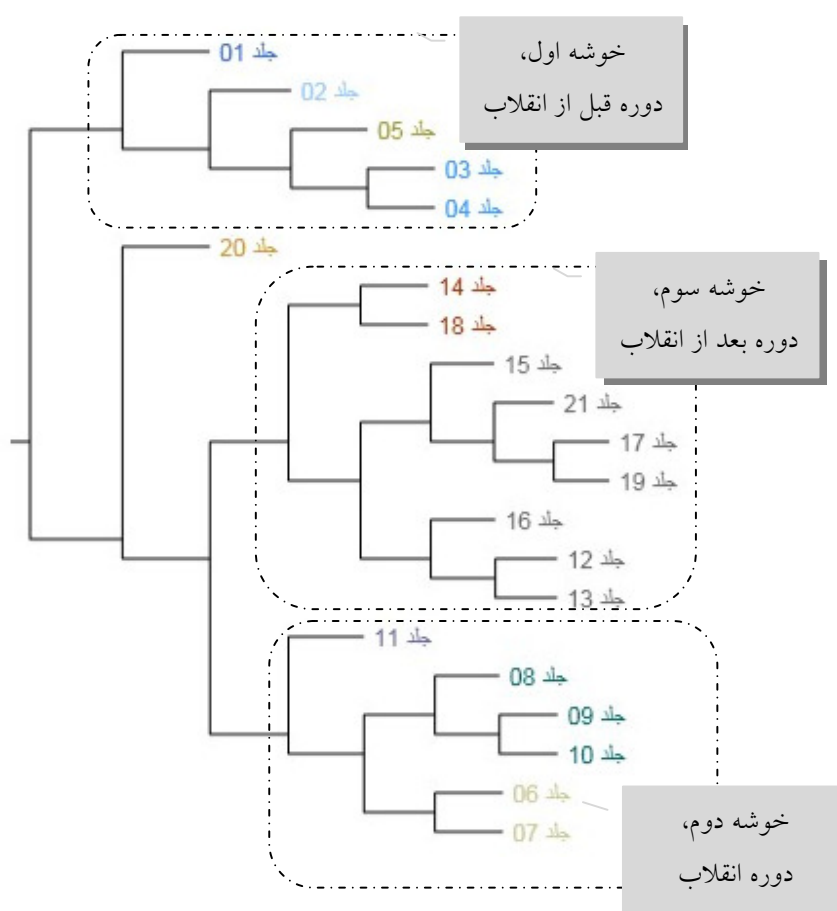
شکل ۱۰ مقیاس بندی سه بعدی کدهای مشترک میان مضمون مردم داری و خدمتگزاری در صحیفه امام (ره)

۱۲. فراکد^{۷۳}

فراکد به بررسی رابطه میان مضامین اولیه بالقوه با مجموعه داده ها می پردازد. این فن مستلزم جمع آوری مجموعه ثابتی از مضامین اولیه و مجموعه ثابتی از واحدهای داده (مانند پاراگراف، کل متن، تصاویر و ...) می باشد. پژوهشگر، مضمون مرتبط با هر واحد داده را تعیین می کند و برای این کار یک ماتریس داده-مضمون تنظیم می شود. این ماتریس را می توان به صورت آماری نیز تحلیل نمود.

به عنوان مثال با استفاده از تحلیل عاملی می توان میزان همگرایی مضامین را در ابعاد مختلف تعیین نمود. تحلیل تطبیقی^{۷۴}، تحلیل خوشه ای و مقیاس بندی چند بعدی، نحوه توزیع واحدهای داده و مضامین را به صورت گرافیکی در ابعاد و خوشه های مختلف نشان می دهند. از آنجایی که فن فراکد دربرگیرنده تحلیل واحدهای ثابتی از متن بر اساس مجموعه مشخصی از مضامین اولیه است، از این رو برای متون کوتاه توصیفی با یک یا دو پاراگراف، تناسب بیشتری دارد (Ryan & Bernard, 2003).

به عنوان مثال، تحلیل خوشه ای ۲۱ جلد صحیفه امام (ره) با استفاده از نرم افزار NVivo 9.2 نشان داده شده است. این نمودار درختی نشان می دهد با توجه به شباهت محتوای کدهای استخراج شده از این ۲۱ جلد می توان آن ها را در سه خوشه طبقه بندی نمود؛ جلد های ۱ تا ۵ صحیفه در خوشه اول قرار می گیرند، جلد های ۶ تا ۱۱ در خوشه دوم و جلد های ۱۲ تا ۲۱ صحیفه نیز در خوشه سوم قرار می گیرند. این تحلیل اگر چه خروجی نرم افزار است اما با واقعیت نیز همخوانی دارد زیرا همگی جلد های خوشه اول، مربوط به قبل از انقلاب بوده، جلد های خوشه دوم، مربوط به انقلاب و جلد های خوشه سوم، مربوط به بعد از انقلاب و دوره حکومت جمهوری اسلامی می باشند که این روند به خوبی در محتوای کدگذاری های صورت گرفته، قابل مشاهده است.

شکل ۱۱ تحلیل خوشه ای ۲۱ جلد صحیفه امام (ره) بر اساس تشابه محتوای کدهای استخراج شده

در جدول ۱۵، نتیجه تحلیل عاملی رابطه میان مضامین رشد و توانمندسازی با مضامین خدمتگزاری بر اساس ضریب جاکارد^{۷۵} ارائه شده است. شاخص جاکارد یکی از شاخص های سنجش میزان تشابه و رابطه میان دو مضمون است و عددی بین صفر تا یک می باشد. این شاخص که توسط نرم افزار NVivo 9.2 محاسبه گردیده، نشان دهنده رابطه قوی میان این دو مضمون می باشد (با ضریب ۰,۶۴). البته در این نرم افزار، امکان محاسبه شاخص های دیگری مانند ضریب همبستگی پیرسون^{۷۶} و شاخص تشابه سورن سن^{۷۷} هم وجود دارد.

جدول ۱۵ نمونه ای از کدهای پیرامون کلمه کلیدی «خدمت» در تحلیل صحیفه امام (ره)

مضمون مردم داری	مضمون رشد و توانمند سازی	ضریب جاکارد
مردم داری	رشد و توانمندسازی	۰,۶۴
مردم داری\ادب و احترام	رشد و توانمندسازی\اعتماد به پیروان	۰,۷۶
مردم داری\ادب و احترام	رشد و توانمندسازی\بها دادن به پیروان	۰,۴۴
مردم داری\ادب و احترام	رشد و توانمندسازی\مشارکت و همکاری	۰,۶۵
مردم داری\ادب و احترام	رشد و توانمندسازی\مشورت و همفکری	۰,۶۳
مردم داری\دلسوزی و همدردی	رشد و توانمندسازی\اعتماد به پیروان	۰,۷۶
مردم داری\دلسوزی و همدردی	رشد و توانمندسازی\بها دادن به پیروان	۰,۴۳
مردم داری\دلسوزی و همدردی	رشد و توانمندسازی\مشارکت و همکاری	۰,۹۰
مردم داری\دلسوزی و همدردی	رشد و توانمندسازی\مشورت و همفکری	۰,۵۷
مردم داری\عدم ظلم و عدم پارتی بازی	رشد و توانمندسازی\اعتماد به پیروان	۰,۶۷
مردم داری\عدم ظلم و عدم پارتی بازی	رشد و توانمندسازی\بها دادن به پیروان	۰,۶۴
مردم داری\عدم ظلم و عدم پارتی بازی	رشد و توانمندسازی\مشارکت و همکاری	۰,۶۵
مردم داری\عدم ظلم و عدم پارتی بازی	رشد و توانمندسازی\مشورت و همفکری	۰,۷۳
مردم داری\عشق و علاقه	رشد و توانمندسازی\اعتماد به پیروان	۰,۷۱
مردم داری\عشق و علاقه	رشد و توانمندسازی\بها دادن به پیروان	۰,۴۵
مردم داری\عشق و علاقه	رشد و توانمندسازی\مشارکت و همکاری	۰,۸۶
مردم داری\عشق و علاقه	رشد و توانمندسازی\مشورت و همفکری	۰,۶۰
مردم داری\گفتگو و گوش دادن	رشد و توانمندسازی\اعتماد به پیروان	۰,۶۲
مردم داری\گفتگو و گوش دادن	رشد و توانمندسازی\بها دادن به پیروان	۰,۳۵
مردم داری\گفتگو و گوش دادن	رشد و توانمندسازی\مشارکت و همکاری	۰,۷۶
مردم داری\گفتگو و گوش دادن	رشد و توانمندسازی\مشورت و همفکری	۰,۵۰
مردم داری\اهمراستا کردن منافع	رشد و توانمندسازی\اعتماد به پیروان	۰,۵۶
مردم داری\اهمراستا کردن منافع	رشد و توانمندسازی\بها دادن به پیروان	۰,۶۲
مردم داری\اهمراستا کردن منافع	رشد و توانمندسازی\مشارکت و همکاری	۰,۶۳
مردم داری\اهمراستا کردن منافع	رشد و توانمندسازی\مشورت و همفکری	۰,۸۵

نحوه انتخاب فن مناسب

با توجه به تنوع روش های کدگذاری متن، سؤالی که مطرح می شود این است که مناسب ترین زمان بکارگیری هر فن چه موقع می باشد؟ واضح است که تنها یک راه مناسب برای یافتن مضامین وجود ندارد و برخی از این فنون نیز تحت شرایطی از سایر فنون، مؤثرتر هستند. ریان و برنارد (۲۰۰۳) پنج معیار برای انتخاب فن مناسب معرفی نموده اند که عبارتند از: نوع داده ها، میزان خبرگی موردنیاز، میزان کار مورد نیاز، تعداد و نوع مضامین، سطح روایی و پایایی.

۱. نوع داده های پژوهش

همان طور که در مقدمه مقاله اشاره شد پژوهشگران کیفی با انواع زیادی از داده ها از قبیل داده های متنی و غیر متنی، تحت الفظی یا تلخیصی، گفتاری یا نوشتاری، کوتاه یا بلند، سر و کار دارند. اگر چه همه فنون ذکر شده برای کشف مضامین در برخی از انواع داده های متنی، مناسب هستند اما فقط برخی از آن ها برای داده های غیر متنی مانند تصاویر، صداها و اشیاء، مفید می باشند.

در جدول ۱۶ پیشنهاداتی در رابطه با نحوه انتخاب فن مناسب جهت شناسایی مضمون ارائه شده است. طبق این جدول، پژوهشگران در بررسی داده های غیر متنی صرفاً می توانند از فن تکرارها، شباهت ها و تفاوت ها، داده های مفقودی، موضوعات مرتبط با ادبیات نظری، مرتب سازی و فراکد استفاده نمایند.

پژوهشگر به هنگام نوشتن یادداشت های میدانی، مانند یک فیلتر مضمون عمل می کند و غالباً به صورت ناخودآگاه داده هایی که مهم هستند را انتخاب و ثبت می کند. از این رو، ثبت یادداشت های میدانی به خودی خود فرایند شناسایی مضمون است. فرایند فیلتر نمودن درونی باعث بروز مشکلاتی در تحلیل یادداشت های میدانی می شود که مهمترین آن ها تعصبات یا جهت گیری های پژوهشگر می باشد.

همه فنون ذکر شده (به جز فراکد) را می توان برای داده های غنی روایتی (طولانی) بکار گرفت. با کوتاه شدن متن و کاهش پیچیدگی آن، بکارگیری فن تغییر در موضوع، استعاره ها و رابط های زبانی چندان مؤثر نخواهد بود. همچنین فن داده های مفقودی، موضوعات مرتبط با ادبیات نظری و فراکد، برای شناسایی مضمون در بین پاسخ های کوتاه سؤالات باز چندان مناسب و کارآ نیست و لذا توصیه نمی شود.

روشن است که جستجوی تکرارها، شباهت ها و تفاوت ها و همچنین برش و مرتب نمودن، از رایج ترین فنون کشف مضمون هستند که می توان در هر نوع داده کیفی استفاده نمود. از این رو جای تعجب نیست که این فنون غالباً در متون روش های کیفی توضیح داده شده اند (Ryan & Bernard, 2003).

جدول ۱۶ پیشنهاداتی جهت انتخاب فن مناسب شناسایی مضمون با توجه به نوع داده

آیا داده متنی است؟					نوع داده های تحقیق فنون شناسایی مضمون	روش شناسایی مضمون
خیر (صدا، تصویر، شیء)	بله (آیا متن تحت الفظی است)					
	خیر (یادداشت میدانی)	بله (آیا متن غنی و مفصل است؟)		بله		
		خیر (آیا یک یا دو پاراگراف است)				
		خیر	بله			
*	*	*	*	*	تکرارها	موشکافی داده ها
-	-	*	*	*	نوع شناسی های مکنون	
-	-	-	*	*	تشبیه ها و استعاره ها	
-	-	-	-	*	تغییرها	
*	*	*	*	*	شباهت ها و تفاوت ها	
-	-	-	-	*	رابط های زبان شناسی	
*	-	-	*	*	داده های مفقودی	
*	-	-	*	*	موضوعات مرتبط با ادبیات نظری	
*	*	*	*	*	برش و مرتب نمودن متن	پردازش داده ها
-	-	*	*	*	فهرست واژه ها و کلمات کلیدی متن	
-	-	*	*	*	رخداد همزمان کلمات	
*	-	-	*	-	فراکد	

۲. میزان تبهر و خبرگی پژوهشگر

واضح است که همه پژوهشگران نمی توانند از همه این فنون استفاده کنند. به عنوان مثال، پژوهشگری می تواند از فنون استعاره ها، رابط های زبان شناسی، نوع شناسی های مکنون یا داده های مفقودی استفاده نماید که واقعاً به زبان متن مسلط باشد.

پژوهشگری که به زبان متن مسلط نیست می بایست از برش و جایگذاری و مرتب نمودن، جستجوی تکرارها، تغییرها، شباهت ها و تفاوت ها و موضوعات مرتبط با تئوری ها استفاده نماید. فهرست واژه ها،

رخداد همزمان کلمات و فراکد به توانایی زبانی کمتری نیاز دارند و به آسانی به کار می روند اما پژوهشگر باید نحوه کار با ماتریس ها و استفاده از روش های تشریحی و تصویری داده ها مانند مقیاس بندی چند بعدی، تحلیل خوشه ای، تحلیل عاملی و تحلیل تطبیقی را یاد داشته باشد.

پژوهشگرانی که چنین مهارت هایی ندارند باید از فنون موشکافی متن مانند بررسی تکرارها، شباهت ها و تفاوت ها، نوع شناسی های مکنون، استعاره ها، تغییرها یا رابط های زبان شناسی و همچنین فنون پردازش داده ها مانند برش و مرتب نمودن، فهرست واژه ها و واژه های کلیدی در متن استفاده کنند (Ryan & Bernard, 2003).

۳. میزان کار مورد نیاز

یک نسل قبل، فنون موشکافی داده ها نسبت به فنون پردازش داده ها به تلاش و منابع کمتری نیاز داشتند. اما امروزه کامپیوترها کار شمارش واژه ها و رخداد همزمان کلمات را بسیار راحت نموده اند، همچنین تحلیل حجم زیادی از داده ها به کمک نرم افزارهای تحقیق کیفی به آسانی امکان پذیر است.

با این حال، هنوز هم برخی از فنون موشکافی داد ها (مانند جستجوی تکرارها، نوع شناسی های مکنون، استعاره ها، تغییرها و رابط های زبان شناسی) به بهترین شکل توسط چشم انسان صورت می گیرد و چنین کاری بسیار وقت گیر است (Ryan & Bernard, 2003).

استفاده از نرم افزارهای کامپیوتری برای شناسایی کلمات مشترک، روش مؤثری برای شروع جستجوی مضامین است. با بررسی دقیق جدول فراوانی کلمات و مرتب نمودن سریع آن ها در قالب مجموعه هایی مشخص می توان تعدادی از مضامین را شناسایی کرد. بررسی رخداد همزمان کلمات و فراکد به کار بیشتری نیاز دارند و مضامین کمتری هم ارائه می دهند اما برای شناسایی مضامین کلان پنهان در دل متون، بسیار مؤثرند.

۴. تعداد و نوع مضامین

در فرایند کشف مضامین، قاعده این است «هر چه بیشتر، بهتر». البته این امر به معنی یکسان بودن اهمیت همه مضامین نیست. پژوهشگر می بایست در نهایت راجع به مضامین برجسته و نحوه ارتباط آن ها با هم تصمیم گیری نماید. اما تا وقتی مضامین کشف نشده باشند نمی توان هیچ گونه تحلیلی انجام داد.

به عقیده ریان و برنارد (۲۰۰۳) فنونی مانند تکرارها، شباهت ها و تفاوت ها، تغییرها و رابط های زبان شناسی که به طور رایج در داده های کیفی بکار می روند نسبت به فنونی مانند استعاره ها و مقولات مکنون

احتمالاً مضامین بیشتری را ایجاد می کنند. از بین فنون موشکافی متن، دو فن موضوعات مرتبط با تئوری ها و داده های مفقودی، کمترین تعداد مضمون را تولید می نمایند. از بین فنون پردازش داده ها، دو فن برش و مرتب سازی و فهرست واژه ها منجر به شناسایی تعداد متوسطی از مضامین می شوند در حالی که دو فن رخداد همزمان کلمات و فراکد به تعداد اندکی از مضامین کلان منتهی می شود. چنانچه هدف اصلی، کشف تعداد هر چه بیشتری مضمون باشد، بهترین استراتژی استفاده همزمان از چندین فن می باشد.

برش و جایگذاری و مرتب سازی، یکی از رایج ترین فنون شناسایی انواع مضمون هاست. با مرتب نمودن بیانات در قالب مجموعه هایی با سطوح انتزاعی مختلف می توان مضامین اصلی و فرعی را شناسایی نمود. بکارگیری فن نوع شناسی مکنون و استفاده همزمان از فهرست واژه ها و کلمات کلیدی متن برای شناسایی مضامین فرعی، مناسب هستند. اما ففونی مانند رخداد همزمان کلمات و فراکد که برای تحلیل داده های انبوه بکار می روند جهت شناسایی مضامین کلان و انتزاعی تر، مناسب می باشند. در جدول ۱۷ رهنمودهایی جهت انتخاب فن مناسب با توجه به معیارهای فوق، ارائه شده است.

جدول ۱۷ رهنمودهایی جهت انتخاب فن مناسب شناسایی مضمون با توجه به معیارهای مختلف

معیار انتخاب فن		سهولت بکارگیری		میزان تبجر		عامل پردازش		تعداد مضمون		نوع مضمون	
فن شناسایی مضمون		آسان	سخت	کم	زیاد	انسان	کامپیوتر	کم	زیاد	اصلی	فرعی
تکرارها		*	-	*	-	*	*	-	*	*	*
نوع شناسی های مکنون		-	*	-	*	*	-	*	-	*	-
تشبیه ها و استعاره ها		-	*	-	*	*	-	*	-	-	*
تغییرها		*	-	*	-	*	-	-	*	*	-
شباهت ها و تفاوت ها		*	-	*	-	*	-	-	*	-	*
رابط های زبان شناسی		-	*	-	*	*	-	-	*	-	*
داده های مفقودی		-	*	-	*	*	*	*	-	*	-
موضوعات مرتبط با تئوری ها		*	-	*	-	*	*	*	-	*	*
برش و مرتب نمودن متن		*	-	*	-	*	*	*	-	*	-
فهرست واژه ها و کلمات کلیدی		-	*	*	-	-	*	*	-	-	*
رخداد همزمان کلمات		-	*	-	*	-	*	*	-	*	-
فراکد		-	*	-	*	-	*	*	-	*	-

۵. روایی و پایایی مضامین شناسایی شده

شناسایی مضمون به یک راه حل منحصر به فرد از داده ها منجر نمی شود. طبق نظر دی (۱۹۹۳): «فقط یک مجموعه واحد از مقولات (مضامین) وجود ندارد که منتظر کشف شدن هستند. روش های زیادی برای دین داده ها وجود دارد همان طور که یک فرد می تواند چیزهای مختلفی اختراع کند» (صص ۱۱۱-۱۱۰).

پژوهشگر چگونه متوجه می شود که مضامین شناسایی شده، معتبر و درست هستند؟ اعتبار و صحت مضامین را نمی توان به طور کامل نشان داد اما می توان با شفاف بودن و به توافق رسیدن، اعتبار را بیشتر نمود. اولاً شناسایی مضمون مستلزم قضاوت پژوهشگر است. اگر قضاوت های پژوهشگر روشن و واضح و قانع کننده باشد، خوانندگان می توانند نتایج پژوهشگر را تایید کنند (Agar, 1980, p. 45). به همین دلیل در این مقاله فنون شناسایی مضمون به طور شفاف معرفی گردید.

ثانیاً اعتبار تا حدودی به توافق میان کدگزاران و روش های تحلیل آن ها بستگی دارد. قابلیت اعتماد میان کدگزاران به درجه توافق آنها در زمینه نحوه بکار رفتن مضامین در داده های کیفی اطلاق می شود. قابلیت اعتماد به این دلیل حائز اهمیت است که نشان می دهد کدگزاران چیز یکسانی را اندازه گیری نموده اند (Sandelowski, 1995). هر چه توافق میان کدگزاران بیشتر و قوی تر باشد نشان دهنده آن است که نه تنها مفاهیم استخراج شده نتیجه خیالات و ذهنیات پژوهشگر نیست بلکه پایایی تحلیل را نیز تایید می کند (Ryan & Bernard, 2003).

برنارد (۱۹۹۴) معتقد است که پایایی، مفهومی است که به ابزار بکار رفته جهت سنجش و شناسایی مضمون بستگی دارد و قضاوت جمعی جامعه علمی در رابطه با آن سازه و سنجش آن نیز معتبر است. ابزارها و فنون معتبر، داده های معتبر ایجاد می کنند و اعتبار تحلیل به نظر جمعی پژوهشگران بستگی دارد (ص، ۴۳). پتون (۱۹۹۰، ص ۴۶۸) به توافق میان پژوهشگران با عنوان «تطابق همگونی از طریق چندین تحلیلگر»^{۷۸} اشاره می کند که بیانگر همان رویکرد تیمی لینکولن و گیوبا (۱۹۸۵) در مرتب سازی و نامگذاری مجموعه ای از بیانات جالب می باشد.

برخی از پژوهشگران نیز پیشنهاد می کنند به پاسخ دهندگان سؤالات تحقیق، فرصت بررسی مضامین و مقولات استخراج شده داده شود تا بازخورد ها و پیشنهاد های خود را ارائه دهند. این کار وقتی مناسب است که یکی از اهداف تحقیق شناسایی و بکارگیری مضامین توسط همان افراد باشد. گاهی کشف ایده های جدید

ممکن است نیازمند کسب نظرات افراد بیرون از تحقیق باشد. در چنین مواردی پژوهشگر نباید انتظار داشته باشد که یافته های او توسط ایده ها و باورهای افراد درون تحقیق، تایید شود.

نتیجه گیری

متن پژوهی، یک روش شناسی مفید است که باعث افزایش درک ساختار و معانی متون فرهنگی مختلف می شود. متن پژوهی از طریق موشکافی دقیق و جزئی می تواند بحث غنی و مفصلی از مشخصات ساختاری و ظاهری متن (که با تحلیل های سرسری قابل شناسایی نیستند) ارائه دهد.

متن پژوهی همچنین از مزیت شکل گیری طبیعی منبع داده ها برخوردار است. متون قبل از اینکه تحلیلگر تصمیم به تحلیل آن ها بگیرد وجود دارند. بنابراین شناخت معانی و ساختار متن و پیش فرض های ایدئولوژیک آن در معرض تعصبات و جهت گیری های پژوهشگر در حین گردآوری داده ها نخواهد بود. همچنین متون موجود می تواند فرایند پژوهش را تسریع نموده و از مشکلات اخلاقی در خصوص دسترسی به آنها بکاهد. با این حال، اگر چه رویکردهای متن پژوهی، تحلیل های دقیقی از متون ارائه می کنند اما در عمل فقط تعداد کمی از متون برای ایجاد یک مجموعه کافی از داده ها لازم است (به جز در تحلیل محتوای کمی).

منتقدان متن پژوهی، اعتبار این رویکرد را زیر سؤال برده و معتقدند مطالعه یک متن منعکس کننده دیدگاه پژوهشگر است و روش های خاصی که برای تحلیل متون استفاده می شود نیز مانند خود متون بر اساس ایدئولوژی خاصی شکل گرفته اند. ساکو^{۷۹} (۲۰۰۳) پیشنهاد نموده است که متن پژوهی نباید بگونه ای مطرح شود که یک متن را نمیتوان هرگز به طور کامل فهمید زیرا همه مطالعات متون تحت شرایط اجتماعی خاصی صورت می گیرند. ضمن اینکه پژوهشگران باید به طور نقادانه به دیدگاه های خود نگریسته و آن ها را در معرض ارزیابی های سیاسی و اجتماعی قرار دهند. این فرایند مستلزم حالت خودانعکاسی^{۸۰} در رابطه با رویکردهای خاص مورد علاقه پژوهشگر در متن پژوهی نسبت به سایر رویکردهاست تا رویکردهای دیگر پست و نادرست شمرده نشوند. به این منظور ساکو پیشنهاد می کند پژوهشگران با ترکیب نمودن رویکردهای مختلف متن پژوهی از روشی چند دیدگاهی استفاده نمایند (۲۰۰۳، ص ۲۲۶).

متون دارای اشکال و قالب های متنوعی هستند که ممکن است گاهی در متن پژوهی از این تنوع غفلت شود. حتی در درون خانواده ای از متون مشابه نیز تنوع گسترده ای وجود دارد. به عنوان مثال متون رسانه ای

شامل جلد مجلات تا مطالب سایت ها می شود که هر کدام سبک و سیاق خاص خود را دارد. این تنوع باید به هنگام بررسی و استخراج معنای متون و تفسیر آن ها مورد توجه قرار گیرد.

انتقاد دیگری که از متن پژوهی می شود این است که چنین کاری در انزوا صورت می گیرد و فقط متن مهم است و نقطه کانونی تحلیل است. این رویکرد تحلیلی تک بعدی باعث غفلت از اهمیت نقش نویسنده و خواننده متن در شکل گیری معنای متن می شود. با ترکیب نمودن متن پژوهی با روش هایی که به بررسی محدودیت های نهادی موجود در متون می پردازد (مانند مصاحبه های عمیق یا مشاهده مشارکتی) و روش های بررسی دیدگاه خوانندگان متن (مانند گروه های کانونی و مصاحبه های عمیق) می توان از خطر متنی کردن جهان^{۸۱} - مشاهده جهان از دریچه متن - جلوگیری نمود و به دنیای بیرون از متن نیز توجه کرد (Lockyer, 2010, pp. 865-866).

تحلیل مضمون یک فرایند مشترک در روش های کیفی است و در متن پژوهی می توان به خوبی از آن بهره گرفت. جهت شناسایی مضمون می توان از فنون مختلفی استفاده نمود که به برخی از آن ها اشاره گردید. نمونه هایی از کاربرد متن پژوهی و فنون شناسایی مضمون در تحلیل متن دوره ۲۱ جلدی صحیفه امام (ره) ارائه شد و در نهایت معیارهایی برای انتخاب فنون مناسب متن پژوهی پیشنهاد گردید. علی رغم اینکه در این مقاله، مهمترین فنون شناسایی مضامین معرفی گردید اما چندین موضوع نیاز به بحث و بررسی و تحقیقات بیشتری دارد؛ با بررسی موارد زیر می توان با اطمینان کامل از این فنون استفاده نمود:

- میزان اعتبار و پایایی هر یک از این فنون در عمل سنجیده شود.
- مزایا و محدودیت های هر یک از فنون در عمل مورد ارزیابی قرار گیرد.
- در تحقیقات مختلف این فنون با یکدیگر مقایسه شوند.
- تاثیر تبهر و مهارت کدگذاران بر شناسایی مضامین مورد بررسی قرار گیرد.
- میزان کاربرد کامپیوتر و نرم افزارهای تحلیل کیفی در فرایند کدگذاری و شناسایی مضامین بررسی گردد.

منابع و مأخذ:

- شیخ زاده، محمد، (۱۳۹۰)، تدوین الگوی رهبری خدمتگزار از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقایسه آن با برخی از الگوهای رهبری خدمتگزار در مدیریت نوین، رساله دکتری (در دست چاپ)، دانشگاه تهران
- موسوی (خمینی)، روح الله، (۱۳۸۵)، صحیفه امام مجموعه آثار امام خمینی (بیانات، پیام ها، مصاحبه ها، احکام، اجازات شرعی و نامه ها)، ۲۲ جلد، چاپ چهارم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
- Agar, M. (1980). "Getting better quality stuff: Methodological competition in an interdisciplinary niche". *Urban Life*, No. 9 Pp. 34–50.
- Ayres, L. (2010). Thematic Coding and Analysis. In Mills, A. J. & Eurepos, G. & Wiebe, E. (Eds.). *Encyclopedia of Case Study Research*. (Pp. 867-868). Sage Publications
- Bernard, H. R. (1994). *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*. 2d ed. Walnut Creek, CA: AltaMira.
- Bogdan, R., and S. J. Taylor. (1975). *Introduction to qualitative research methods*. New York: John Wiley.
- Bogdan, R., and S. K. Biklen. (1982). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*. 2d ed. Boston: Allyn & Bacon.
- Bulmer, M. (1979). Concepts in the analysis of qualitative data. *Sociological Review* Vol. 27. No. 4. Pp. 651–77.
- Casagrande, J. B., and K. L. Hale. (1967). Semantic relations in Papago folk definitions. In *Studies in Southwestern ethnolinguistics: Meaning and history in the languages of the American Southwest*, edited by D. H. Hymes and W. E. Bittle, 165–93. Paris: Mouton & Co.
- Charmaz, K. (2000). Grounded theory: Objectivist and constructivist methods. In *Handbook of qualitative research*, 2d ed., edited by N. Denzin and Y. Lincoln, 509–36. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Charmaz, K. (1990). "Discovering" chronic illness: Using grounded theory. *Social Science and Medicine* 30. Pp. 1161–72.
- D'Andrade, R. (1991). The identification of schemas in naturalistic data. In *Person schemas and maladaptive interpersonal patterns*, edited by M. J. Horowitz, Pp. 279–301. Chicago: University of Chicago Press.
- Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: A user-friendly guide for social scientists*. London: Routledge Kegan Paul.
- Firmin, M. W. (2010). Themes. In Mills, A. J. & Eurepos, G. & Wiebe, E. (Eds.). *Encyclopedia of Case Study Research*. (Pp. 868-869). Sage Publications
- Glaser, B. G. 1978. *Theoretical sensitivity*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B. G., and A. Strauss. 1967. *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New York: Aldine.
- Guba, E. G. (1978). *Toward a methodology of naturalistic inquiry in educational evaluation*. Monograph 8. Los Angeles: UCLA Center for the Study of Evaluation.
- Guba, E. G., and Y. S. Lincoln. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal* 30 .Pp. 233–52.
- Hoonard, D. & Hoonard, W. (2010). Data Analysis. In Mills, A. J. & Eurepos, G. & Wiebe, E. (Eds.). *Encyclopedia of Case Study Research*. (Pp. 186-188). Sage Publications
- Krippendorff, K. (1980). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Lakoff, G., and M. Johnson. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lincoln, Y. S., and E. G. Guba. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Lockyer, S. (2010). Textual Analysis. In Mills, A. J. & Eurepos, G. & Wiebe, E. (Eds.). *Encyclopedia of Case Study Research*. (Pp. 865-866). Sage Publications
- Maxwell, J. (1996). *Qualitative research design: An interactive approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Miles, M. B., and A. M. Huberman. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Opler, M. E. (1945). Themes as dynamic forces in culture. *American Journal of Sociology* No. 5. Pp. 198–206.
- Osgood, C. (1959). The representational model and relevant research methods. In *Trends in content analysis*, edited by I. de Sola Pool, (Pp. 33–88). Urbana: University of Illinois Press.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Prior, L. F. (2010). Document Analysis. In Mills, A. J. & Eurepos, G. & Wiebe, E. (Eds.). *Encyclopedia of Case Study Research*. In Mills, A. J. & Eurepos, G. & Wiebe, E. (Eds.). *Encyclopedia of Case Study Research*. (Pp. 230-231). Sage Publications
- Ryan, G. W. & Bernard, H. R. (2000). Data Management and Analysis Methods. In Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (Eds.). *Handbook of qualitative research* (Pp. 769-802.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ryan, G. W. & Bernard, H. R. (2003). Techniques to Identify Themes. *Field Methods*. Vol. 15. No. 1. Pp. 85–109.
- Ryan, G. W. (1995). Medical decision making among the Kom of Cameroon: Modeling how characteristics of illnesses, patients, caretakers, and compounds affect treatment choice in a rural community. Ph.D. diss., University of Florida, Gainesville.
- Sandelowski, M. (1995). Qualitative analysis: What it is and how to begin. *Research in Nursing and Health* No. 18. Pp. 371–75.
- Saukko, P. (2003). *Doing Research in Cultural Studies*. London: sage.
- Silverman, D. (1993). *Interpreting qualitative data: Methods for analysing talk, text and interaction*. London: Sage.
- Spradley, J. P. (1972). Adaptive strategies of urban nomads. In *Culture and cognition: Rules, maps, and plans*, edited by J. P. Spradley, (Pp. 235–78). New York: Chandler.
- Spradley, J. P. (1979). *The ethnographic interview*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Strauss, A. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Strauss, A., and J. Corbin. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tesch, R. (1990). *Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools*. New York: Falmer.
- Thompson, S. (1993). *Motif-index of Folk-Literature: a Classification OF Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fables, Jest books, And Local Legends*. Bloomington: Indiana University Press.
- Tuckett, A. G. (2005). “Applying thematic analysis theory to practice: a researcher’s experience”. *Contemporary Nurse*. No. 19. Pp. 75-87.

How to Identify Themes?

A Frequently Asked Question in Qualitative Researches

Abstract:

Qualitative researchers seek to identify patterns in data to investigate various phenomena. According to their research objectives, the researcher may use a variety of methods and analytical approaches, but a common aspect of all these methods is to identify and highlight important points in the data which is known as "theme". Despite the theme is a basis of many analysis, but Explicit descriptions of theme discovery are rarely found in articles and reports

This Paper aims to introduce various methods to identify themes in the data analysis process in general and in textual analysis particularly. So it first reviews the concept of data and its types in qualitative researches and then examine the text as one of the most important resource of data. We will refer to different approaches of textual analysis and will explain thematic analysis as a common starting point of textual analysis.

After introducing the theme and its origin, 12 techniques will be introduced for identifying themes in the text. In order to better understanding, we will offer an example of the use of each technique in analysis of servant leadership model in the context of Sahife Imam. At the end of the article the five criteria in selecting the appropriate technique according to the type of data is presented and suggestions for future research are presented.

Key words: Theme Identification, Textual Analysis, Thematic Analysis, Qualitative Research, Sahife~Imam

-
- ¹ Trusting the process
 - ² Document Analysis
 - ³ Unobtrusive Methods
 - ⁴ Textual Analysis
 - ⁵ Semiotics
 - ⁶ phenomenology
 - ⁷ Hermeneutics
 - ⁸ Genre analysis
 - ⁹ Miseen-scène analysis
 - ¹⁰ Narrative analysis
 - ¹¹ Discourse analysis
 - ¹² Structural analysis
 - ¹³ Thematic analysis
 - ¹⁴ Renata Tesch
 - ¹⁵ Law of diminishing returns
 - ¹⁶ Theme
 - ¹⁷ Thompson
 - ¹⁸ Morris Opler
 - ¹⁹ dynamic affirmations
 - ²⁰ expressions
 - ²¹ categories
 - ²² codes
 - ²³ labels
 - ²⁴ incidents
 - ²⁵ segments
 - ²⁶ Thematic units
 - ²⁷ data-bits
 - ²⁸ chunks
 - ²⁹ units
 - ³⁰ concepts
 - ³¹ Apriori themes
 - ³² Local, commonsense constructs
 - ³³ Theoretical sensitivity
 - ³⁴ Open coding
 - ³⁵ Latent coding
 - ³⁶ Thematic Networks
 - ³⁷ Scrutiny Techniques
 - ³⁸ Bogdan and Biklen
 - ³⁹ Repetitions
 - ⁴⁰ Topics
 - ⁴¹ Regularities
 - ⁴² D'Andrade
 - ⁴³ Indigenous Typologies
 - ⁴⁴ Patton
 - ⁴⁵ Indigenous categories
 - ⁴⁶ Analyst constructed typologies
 - ⁴⁷ In vivo coding
 - ⁴⁸ Typologies or Classification schemes

⁴⁹ Cultural domains
⁵⁰ Metaphors and Analogies
⁵¹ Lakoff and Johnson
⁵² Transitions
⁵³ Similarities and Differences
⁵⁴ Constant Comparison Method
⁵⁵ Framework analysis
⁵⁶ Linguistic Connectors
⁵⁷ Casagrande & Hale
⁵⁸ Missing Data
⁵⁹ Theory-Related Material
⁶⁰ Charmaz
⁶¹ Processing Techniques
⁶² Cutting and Sorting
⁶³ Pile-sorting
⁶⁴ Splitter
⁶⁵ Lumper
⁶⁶ Correspondence analysis
⁶⁷ MultiDimensional Scaling (MDS)
⁶⁸ cluster analysis
⁶⁹ Word Lists and Key Words in Context (KWIC)
⁷⁰ Data condensation or data distillation
⁷¹ Word Co-Occurrence
⁷² Charles Osgood
⁷³ Metacoding
⁷⁴ Correspondence Analysis
⁷⁵ Jaccard index
⁷⁶ Pearson Correlation Coefficient
⁷⁷ Sørensen similarity index
⁷⁸ Triangulation through multiple analysts
⁷⁹ Paula Saukko
⁸⁰ Selfreflexive
⁸¹ Textualizing the world